Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

СОВЕТСКЭ СОЮЗАЙ КОММУНИС ПАРТИИН БУРЯАДАЙ ОБКОМОЙ, БУРЯАДАЙ АССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ ОРГАН

1921 оной һээ гарана. | № 276 (17999) | 1988 оной декабриин 1, четверг | Сэн 3 мүн.

Бодото социалис түйлалтануудые, уг зорилгонуудые, гол ёһонуудые сахиха, хүгжөөхэ, урда сагһаа үлэһэн дутуу дундануудые, хангалтагүй үзэгдэлнүүдые гаталан дабаха, зайсуулан сараха, область, район, ажалша коллектив бүхэндэ бодото хэрэгүүдые шиидхэхэ түлхюур хубилган шэнэдхэлгын үндэһэ һуурида табигданхай.

М. С. ГОРБАЧЕВ.

СССР-эй арбан нэгэдэхи зарлалай Верховно Соведэй ээлжээтэ бэшэ арбан хоёрдохи сесси

бүхы юумэ тэнсүүрилжэ харахадаа, дурадхагдаһан хуулиин проектын зохёохы хараа шэглэлые обёоронгүй байхын аргагүй гэжэ Белоруссиин Компартиин Гомельско обкомой нэгэдэхи секретарь депутат **А. С. Камай** тэмдэглээ. Манай областиин ажалшадай олонхид эдэ документнүүдые бүтэмжэтэй һайнаар сэгнэнэ. 44 үндэһэ яһатанай 35 мянган шахуу хүнэй хүдэлдэг асари ехэ предприятида — «Гомсельмаш» нэгэдэлдэ эдэ документнүүдые зүбшэн хэлсэлгэдэ хүдэлмэришэдэй гурбанай нэгэ хубинь хабаадажа, элдэб һанал бодолоо үргэнөөр мэдүүлһэн байгаа. Тус коллективэй гэшүүд дүн хамта 250 гаран дурадхал оруулһан, сэгнэлтэ үгэһэн байха юм. Энэнь общественный үйлэ хэрэгүүдтэ демократи эдэбхитэйгээр нэбтэрүүлгын шухала үрэ дүн болоно.

СССР-эй Конституцида оруулагдаһан хубилалтанууд, нэмэлтэнүүд союзай, республиканууд хоорондын, нацинууд хоорондын харилсаануудта хабаатай байна. Эндэ олохон асуудалнуудай улам орёо, зарим газарта түгшүүрилтэй боложо байһаниинь халагламаар. Политическэ болбосоролые бүрилдүүлгэдэ урдандаа, мүнөөшье тохёолдожо байһан дутуу дунданууднһаа эдэ бүгэдэ үндэһэтэй бшуу.

Зүбшэн хэлсэгдэһэн документнүүдэй зарим дүримүүдтэ хангалтагүй муугаар хандалгын ушар баримтанууд үзэгдэнэ. Эдэ бүгэдэ зарим хүнүүдэй, тусхайлбал, хара амияа харалгын, үндэһэ яһанай амарлалгын, экономическа ба политическэ тусгаарлалгын замда гараһан хүнүүдэй һүйдхэлтэ ябуулгануудтай холбоотой гэжэ шэнжэлгэнүүд харуулна. Энэ аюулые сэгнэлгүй байжа болохогүй. Иимэ замда гаргашадта, манай нангин юумэндэ — бүхы арадуудай түүхэтэ хани барисаанай, харилсаа холбооной эб эе таһалхые һэдэгшэдтэ эсэргүүсэн эдэбхитэйгээр, харюусалгатайгаар тэмсэхэ шухала.

Ленинградта хуулинуудай проектнүүдые зүбшэн хэлсэлгэ тон эдэбхитэйгээр үнгэрһэн байгаа гэжэ С. Орджоникидзиин нэрэмжэтэ Балтиин заводой токарь-карусельщик депутат **И. И. Жирнов** хэлэбэ. 68 мянга гаран дурадхал оруулагдаа. Үгэ хэлэгшын һанамжын ёһоор, хуулинуудые хубилгалга хадаа манай общественэ шэнэдхэлгын үргэлжэлэл болоно. Гол шухала асуудалнуудаар оруулагдаһан нэмэлтэнүүдтэйгээр, хубилалтануудтайгаар эдэ хоёр хуулиие сесси дээрэ баталан абахые тэрэ дурадхаба.

Проектын дүримүүдые ленинградайхид тон халуунаар зүбшэн хэлсээ. Ниитын эмхинүүдһээ депутадуудые һунгаха тухай эндэ хэлэгдэнэ. Засагай дээдын зургаануудые бүридүүлхэ талаар үсөөн бэшэ ажаглалтанууд оруулагдаһан байгаа. СССР-эй арадай депутадуудай съезд дээрэ СССР-эй Верховно Соведые һунгаха гээшэ таарамжатай гэһэн ушар үндэһэ баримтагүй гэжэ нэгэ зариман тоолоно гээд депутат тэмдэглээ. СССР-эй Верховно Совет шэнги саг үргэлжэ хүдэлдэг, шэнэлэгдэжэ байдаг депутадай зургаанай бии байлга хуулинуудай проектнүүдые гүнзэгыгөөр, наринаар уридшалан хаража үзэхэ арга олгохо юм.

Саашадаа газар нютагаа хүгжөөлгэдэ Соведүүдэй үүргэ дээшэлүүлхэ асуудалнуудта депутат дэлгэрэнгыгээр тогтожо хэлээ. Нютагай засаг түрэ, нютагай ажахы тухай СССР-эй Хуулиин проектые бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ табилга 2—3 һараһаа бага бэшэ саг соо үнгэргэгдэхэ ёһотой гэжэ үгэ хэлэгшэ зааба.

Эстонидо, ороной бусад зарим нютагуудта боложо байһан үйлэ хэрэгүүд тухай Ленинградай ажалшадай түлөөлэгшэ һанамжаяа хэлээ. Энэ хадаа партийна, гүрэнэй зургаануудай гаргаһан алдуунуудай, дутуу дундануудай хойшолон болоно гэжэ тэрэ мэдүүлээ. Ухаан бодол, һайн һайхан хүсэл эрмэлзэл, тэсэбэри тохёолдоһон хёмороо зүришэлдөөнүүдые бүтэмжэтэй һайнаар шиидхэхэдэ туһалха аабза гэжэ этигэн найдажа байһанаа үгэ хэлэгшэ элирхэйлбэ. Ленинградай хүдэлмэришэн анги хубилган шэнэдхэлгын, демократиин түлөө, социализмын, ажалшадай аша туһада демократи бэелүүлхын түлөө дуугаа үгэнэ гэжэ депутат тэмдэглээ.

Зүбшэн хэлсэгдэжэ байһан хуулинуудай проектнүүд манай бүхы гүрэн соо, мүн тэрэнэй зарим хубинуудта — олон үндэһэ яһатанай республикануудта ниитэ политическэ ажабайдалда демократи үргэдхэхын тула шэнэ харгы замуудые нээнэ гэжэ Узбекистанай Компартиин ЦК-гай нэгэдэхи секретарь депутат **Р. Н. Нишанов** хэлэбэ.

Олон нацинууд ба арад үндэһэтэдэй, угсаатадай хамтаараа ажаһуулга, тэдэнэй ажабайдал, ажал ябуулга, соёлой ба ёһо заншалнуудай харилсаан нютагай социально-экономическа ба политическэ хүгжэлтэдэ эгээл һайнаар нүлөөлхэ эрхэ нүхэсэл болодог юм гэжэ үгэ хэлэгшэ союзна республикада нацинууд хоорондын харилсаануудай асуудалнуудые шэнжэлхэдээ мэдүүлээ.

Политическэ системэ хубилгалгые бэлдэхэ үедэ зарим нэгэ тээ гаргагдажа байһан бодолгүй, яаралтай алхамууд хэгдэжэ байна гэжэ депутат хэлэхэдээ, үндэһэ яһатадай ами амяараа хүгжэлтын зам, имагтал өөһэдынгөө аша туһа харалга хэзээдэшье түүхэтэ хараа түсэбгүй байгаа, саашадаашье байха гэжэ тэмдэглээ. Эсэсэй эсэстэ энэнь үндэһэ яһатанай доройтолгодо хүргэхэ байна. Демократи болон олондо мэдээсэлгын хүгжөөлгэ ниитын эдэбхи үүсхэлые бадаруулаа, элдэб һанамжануудые, хараа бодолнуудые элирхэйлээ. Теэд али бүхы һанал бодол һандаргахын бэшэ, харин зохёон байгуулхы шэнжэтэй байха, манай хамтын гэрэй — Совет Социалис Республикануудай Союзай һалбаран хүгжэхын аша туһада хүсэ шадалаа, хүсэлэл оролдолгонуудаа элсүүлхэ, таһалха бэшэ, харин нэгэдүүлхэ арга олгохо ёһотой.

Нютагай ажахын тоосоон тухай асуудалда үгэ хэлэгшэ тогтохоодоо, гансал нютагайнгаа бэшэ, харин нэн түрүүн ниитэ гүрэнэй аша туһые хараада абажа, тэрэниие бодолтойгоор. али бүхы юумэ тэнсүүрилэн шиидхэхэ хэрэгтэй.

Москвагай үйлэдбэриин нэгэдэлэй генеральна конструктор депутат **В. П. Ефремов** үгэ хэлэхэдээ, москвагайхидай үмэнэһөө хуулинуудай проектнүүдые дэмжэхэ зуураа, үгэ буляалдаата хөөрэлдөө үүдхэһэн асуудалнуудта анхаралаа хандуулба. Совет общественэ политическэ реформын удаадахи шатануудта эдэ бүгэдые хараада абаха шухала. Һунгагшадай һанамжын ёһоор, ниитэ союзна ниитын эмхинүүдэй эрхэ тухай дурадхал депутадуудые һунгаха эрилтэ табина гэһэн бодолые үшөө наринаар бодомжолжо үзэхэ шухала. Съезднүүд, эдэ эмхинүүдэй пленумүүд дээрэ депутадые һунгалга Соведүүдые бүрилдүүлгын ниитэ демократическа гол ёһонуудтай яашье тааралданагүй, юундэб гэхэдэ, депутадуудай зарим хубинь һунгагшадай хиналта дороһоо гаргаха байна. Тиихэдэ һунгуулиин адли тэгшэ эрхэ хазагайруулагдаха, депутадуудые шэлэлгын гүрим тогтоогдохо байна. Ниитын эмхинүүдэй ниитэ союзна зургаанууд депутадуудые һунгаха бэшэ, харин депутадта кандидадуудые дэбжүүлхэ ёһотой гэһэн дурадхалнууд оруулагдаа.

Һунгалтын урда тээхи хэмжээ ябуулгануудта хабаадахынь тула депутадта кандидадуудые үйлэдбэриин гү, али албан зургаанай уялгануудһаа сүлөөлхэ гээшэ һунгалтада демократи нэбтэрүүлхэ замда горитой алхам болоно гэжэ москвагайхид тоолоно.

Конституционно хиналтын комитедэй ажал ябуулгада хабаатай дурадхалнууд ехэ һонирхол үүсхэбэ. Тэрэниие байгуулһан ушарые Москвагай ажалшад һайшаахадаа, СССР-эй Верховно Сүүдэй, СССР-эй Прокуратурын, Конституционно хиналтын комитедэй уялгануудые, эрхэ мэдэлые тодо наринаар хизаарлаха тухай зарим тодорхой дурадхалнуудые оруулһан байгаа. Тэдэнэй һанамжын ёһоор, хэрбээ эдэ бүгэдын СССР-эй Конституцида зүрюу харша байгаа һаань, актнуудые болюулха эрхэ хүрэтэр бодото этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые комитедтэ олгохо шухала.

Дурадхагдаһан хуулинуудай проектнүүдэй дүримүүд бүхы союзна республикануудай бэеэ даһан аша туһые хараада абана гэжэ Азербайджанай ССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ депутат **С. Б. Татлиев** тэмдэглээ. Азербайджанда документнүүдые зүбшэн хэлсэлгын үедэ 3,5 мянга гаран дурадхалнууд, ажаглалтанууд оруулагдаһан байгаа. Юрэнхыдөө республикын ажалшад политическэ реформын хараа бодолые дэмжэбэ. Эстонидо абтаһан шиидхэбэринүүдтэ анхаралаа хандуулангүй байгаагүйбди. Олонхид энээниие буруушааба. Республика бүхэн общественэгоо үргэдэ уялгануудтай юм гэжэ үгэ хэлэгшэ һануулаа. Бүхы гүрэнэй аша туһые хараада абажа, доторойнгоо асуудалнуудые сэгнэхэ уялгатайбди.

Хубилган шэнэдхэлгэ үнгэрһэн сагай уршагта зүйлнүүдые, тусхайлбал, нацинууд хоорондын харилсаанай олохон асуудалнуудые үргэнөөр элишэлэн харуулаа гэжэ үгэ хэлэгшэ мэдүүлбэ. Үндэһэ яһанай илгаа гаргажа, хёмороо зүришэлдөө үүдхэжэ, хархис хүсэнүүдэй тиимэ шалгагдамал эбсэг һамбаашалхые оролдодог хубилган шэнэдхэлгэдэ харша хүсэнүүдэй хэрэглэхые һэдэдэг ябуулгануудта онсо анхаралтайгаар хандаха ёһотойбди.

Нагорно Карабахта боложо байһан үйлэ хэрэгүүдэй хүгжэлтэ нютагай Соведүүдэй, мүн областной Соведэй урдо ушар ёһо ойлгохо асуудал табиһан байна гэжэ тэрэ хэлэбэ. Засагай нютагай зургаануудай эрхэнүүдые үргэдхэжэ болоно, үргэдхэхэшье хэрэгтэй. Зүгөөр али бүхы үргэдхэлгэ тодорхой хилэтэй, заха хизаартай байдаг гээшэ. Дээдэ таладань байһан депутадуудай Соведүүдэй шиидхэбэринүүдые доодо талын Соведүүдэй заабол дүүргэхэ байһан тухай эрилтэнүүдые лаб хангаха заабари хуулиин проектдэ нэмэжэ оруулхые депутат дурадхаа.

Энээгээр Союзай Соведэй болон Национальностьнуудай Соведэй түрүүшын хамтын заседани дүүрэбэ.

Союзай Соведэй түрүүлэгшэ **Ю. Н. Христораднова**й түрүүлэлгэ доро үнгэрһэн хамтын хоёрдохи заседани дээрэ Казахстанай Компартиин ЦК-гай нэгэдэхи секретарь депутат **Г. В. Колбин** түрүүлэн үгэ хэлээ. Мүнөөдэрэй сесси дээрэ табигдаһан хуулинуудай проектнүүдые республика дотор зүбшэн хэлсэлгын оршон байдал тухай тэрэ хөөрэхэдөө, энэ удаада дадал болошоһон ниитэ нэгэн һанал бодолтой байһанаа харуулха ябадал гаргагдаагүй гэжэ тэмдэглээ. Урдандаа хүтэлбэрилхы зургаануудай ажал ябуулгада үргэн олониитын хайхарамжагүйгөөр хандадаг байһаниинь энээнэй саана далдалагдадаг һэн.

Проектнүүдэй мүрнүүдые нарибшалан уншахадаа, хүнүүд документнүүдэй дүрим бүхэниие гүнзэгыгөөр шүүжэ үзэдэг, ороной ба союзна республикануудай хүсэндөө байһан Конституцинуудтай тэдэниие сасуулан харадаг байгаа. Арсалдаануудта, үгэ буляалдаануудта ниитэ нэгэн һанал бодол мүндэлдэг байба. Иимэ һанал бодол һаяхан республикын Верховно Соведэй Президиумэй заседани дээрэ табигдаа һэн. Политическэ реформо ажабайдалда бэелүүлэнгүй, дурадхагдаһан хуулинуудай проектнүүдые абангүй, экономикодо, социальна һалбарида хубилган шэнэдхэлгые бэелүүлжэ шадахагүй, мүн хүн зоной эрхэтэн ёһоной эдэбхи үүсхэлые бадаруулхагүй байнабди гэһэн тобшолол депутадууд хэһэн байгаа.

Мүнөө хубилган шэнэдхэлгын хуби заяанда шухала удха шанартай хуулинуудые баталан абахадаа, тэдэниие бодото байдалда бэелүүлхэ тухай һайнаар бодомжолхо хэрэгтэй гэжэ үгэ хэлэгшэ саашадаа мэдүүлбэ. Саг хүлеэнэгүй: хубилган шэнэдхэлгэ хурдадхагдажа, манай ажабайдалда ушаржа байһан али бүхы дутуу дундануудые, тэрэшэлэн гүнзэгыгөөр бодомжологдоогүй ябуулгануудые зайсуулха эрилтэ табина.

Шэнэ хуулинуудай проектнүүдые бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ совет эхэнэрнүүд үргэнөөр, эдэбхитэйгээр хабаадаһан байгаа гэжэ Совет эхэнэрнүүдэй комитедэй түрүүлэгшэ депутат **З. П. Пухова** хэлэбэ. Тон шэнэ дүримдэ — ниитын эмхинүүдһээ депутадуудые һунгалга тухай үгэ хэлэгшэ тогтоһон байгаа. Энэнь тэдэнэй ажал ябуулгые эдэбхижүүлхэ, общественэ ажабайдалда тэдэнэй үүргэ эрид дээшэлүүлхэ, хуули гаргалгын эдэбхи үүсхэлнүүдээ бэелүүлхэ талаар тэдэнэй эрхые бодотоор бэелүүлхэ арга олгохо байна гэжэ тэрэ тэмдэглээ.

Эхэнэрнүүдэй соведууд, Совет эхэнэрнүүдэй комитет оронойнгоо хүн зоной хахадһаа үлүү хубиин аша туһые түлөөлнэ. Эхэнэрнүүдэй байдалые һайжаруулха, эхэ болон үхибүүе хамгаалгые саашадань хүгжөөхэ, гэр бүлые бэхижүүлхэ программануудые табихаар тэдэнэр бэлэн лэ. Энэнь эхэнэрнүүд-депутадууд имагтал эхэнэрнүүдэй эмхинүүдһээ һунгагдаха гэнэ бэшэ. Тиигэбэл һунгагдагшадай ниитэ хэмжээндэ тэдэнэй тоое эрид хорооходо бэшэ юм гү? Ниитын бусадшье эмхинүүд һунгуулиин кампани үнгэргэжэ, өөһэдынгөө депутадуудые дэбжүүлхэдээ, профсоюзуудта, комсомолдо, ветерануудай соведүүдтэ, зохёохы холбоонуудта эхэнэрнүүдэй дүүргэдэг үүргэ тухай мартаха ёһогүйбди гэжэ үгэ хэлэгшэ мэдүүлээ. Энэ ушар нютагай округуудта үнгэргэгдэһэн һунгалтада адли тэгшээр хабаатай юм. Адли тэгшэ түлөөлэлгэ эндэ хараада абтаха ёһотой.

Верховно Соведэй байгууламжые тодорхойлхын тула комисси эмхидхэгдэхэ ёһотой. Ороной политическэ, экономическа ба социальна ажабайдалда эхэнэрнүүдэй хабаадалгада хабаатай бүхы асуудалнуудые бүрин эрхэтэйгээр табиха, шиидхэхэ арга олгохо байһые Совет эхэнэрнүүдэй комитет хараада абаха ёһотой гэжэ үгэ хэлэгшэ мэдүүлээ.

СССР-эй Конституциин бусад бүлэгүүдые, тусхайлбал, эхэнэрнүүдэй адли тэгшэ эрхэдэ, гэр бүлын аша туһые хамгаалгада хабаатай бүлэгүүдые зохёолгоёо унжагайруулжа болохогүй гэжэ үгэ хэлэгшэ түгэсхэлдөө уряалба.

Ульяновска областиин «Борец за мир» колхозой түрүүлэгшэ депутат **А. Н. Фадеев** үгэ хэлэхэдээ, хэдэн тодорхой дурадхалнуудые оруулаа. Эдэ проектнүүд хадаа манай гүрэниие үнэхөөрөө бүгэдэ арадай болгохо, харин арадай депутадуудай Соведүүдтэ гүйсэдхэхы зургаануудые толгойлхо арга олгохо гэжэ этигэжэ байһанаа тэрэ хэлээ.

Гэбэшье хуулинуудай проектнүүд соо лаблахаар, зарим газарта үндэһөөрнь хубилгахаар зүйлнүүд бии гэжэ депутат онсолон зааба. Тобшолон хэлэбэл, мүнөө байһан найруулгада РСФСР-эй ниитын эмхинүүдһээ депутадуудай хайшан гэжэ һунгагдаха тухай ойлгосотой бэшэ. Юуб гэбэл, эдэ эмхинүүдтэ түбэй республиканска партийна, профсоюзай ба комсомолой зургаанууд үгы ха юм. Зохихо областной эмхи зургаануудта ба автономито республикануудай органуудта иимэ эрхэ олгохо хэрэгтэй ха гэжэ депутат тоолоно.

Арадай судьянарые һунгаха дүримүүдтэ зарим тэды хубилалтануудые оруулалгада шэглүүлэгдэһэн дурадхалнууд хэлэгдээ. Судьянарта нүлөөлхэ гү, али хашаха хабшаха ябадал болюулха, бэеэ даагаад хүдэлхэ эрхэ байдал сүүдтэ олгохо тухай хэлэгдээ.

Депутадта кандидадуудые дэбжүүлхэ хэрэгые шэнжэлхэ зуураа. хэрбээ суглаанда 500 хүнэй хабаадаһан байгаа һаань. хуулиин проектээр иимэ эрхэ суглаанда олгогдоно гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглэбэ. Хото городуудта энээниие хэрэглэхээр ааб даа. Харин хүдөө нютагуудта энэ нормо сахихань хүшэр. Жэшээнь, олохон хүдөө тосхонуудта иимэ тоотой һунгагшад байдаггүй. Тиимэһээ хүдөө нютагуудта 200 хүнэй хабаадалгатай суглаан хуулиин иимэ эрхэтэй гэжэ тоолохые тэрэ дурадхаба.

Хубилган шэнэдхэлгые гүнзэгырүүлэн хурдадхаха хэрэгтэй гэжэ республикын ажалшад нэгэн һаналтайгаар тоолоно. гээд Литвагай ССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ депутат **В. С. Астраускас** хэлэбэ. Арадай засагай, республикын бэеэ даһан байдалай, хуулита гүрэн байгуулгын, совет федерациин ленинскэ гол ёһонуудта бусалгын гол бодолнуудтай энэ хэрэгые холбодог.

Политическэ системын реформо хадаа наци ба арад үндэһэтэн бүхэнэй саашадаа сүлөөтэйгөөр хүгжэхэ эрхэ байдал хангаха, тэдэнэй хани барисаа ба адли тэгшэ эрхэтэй харилсаа холбооё батадхаха, Совет Социалис Республикануудай Союзые бэхижүүлхэ гэһэн этигэл найдал М. С. Горбачевой элидхэл, хараалагдаһан хэмжээнүүд түрүүлнэ гээд депутат тэмдэглэбэ. Союзна республикын статус шэнжэлжэ, бэлдэхэ талаар хүдэлмэриин бүлэг байгуулха тухай дурадхалые тэрэ дэмжэбэ.

Политическэ системын реформо комплексно шэнжэтэй байха, экономикодохи хубилган шэнэдхэлгэтэй холбоотойгоор бэелүүлэгдэхэ ёһотой гэжэ үгэ хэлэгшэ онсолон зааба. Тэрэнэй һанамжын ёһоор, албадан захиржа хүтэлбэрилхэ гүримэй эсэстэ республика дотор үйлэдбэрилгын хүсэнүүд жэгдэ бэшээр хүгжөөгдэнэ. Түбүүдтэ эрид шууд шиидхэбэринүүд абтажа, үйлэдбэриин томо предприятинууд улам үргэдхэгдэнэ. Эдэ ба бусад асуудалнуудые шиидхэхын тула социально-экономическа хүгжэлтые бодото дээрэнь хүтэлбэрилхэ засаг нютагуудта дамжуулха шухала гэжэ үгэ хэлэгшэ тоолоно.

СССР-эй Конституцида оруулагдаха хубилалтанууд ба нэмэлтэнүүд тухай Хуулиин проектын талаар депутат зарим ажаглалтанууд ба дурадхалнуудые хэлээ, Литвада боложо байһан орёо үйлэ хэрэгүүд тухай хөөрэжэ үгөө.

Бүхэсоюзна XIX партийна конференциин политическэ заабаринуудта хуулиин проектнүүд харюусана гэжэ һая болоһон комсомолой ЦК-гай пленум тоолоо һэн гээд ВЛКСМ-эй ЦК-гай нэгэдэхи секретарь депутат **В. И. Мироненко** онсолон зааба. Комсомолшуудай, залуушуулай дурадхаһан олон зүйлнүүд тэрээндэ оруулагдаа гээшэ.

Гансашье хуулиин проектнүүдые һайжаруулха талаар бэшэ, мүн ехэ политикада олон түмэн хүнүүдые бодото дээрэнь элсүүлхэ талааршье ехэ туһатай хүдэлмэри болоо гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглэбэ. Хэрэггүй шууяанай. болоһон, алдуу эндүүнүүдэй гаргагдаһан байгаашье һаань, гайхаһанай, айһанай хэрэггүй. Залуушуулай энэ эрид, буултагүй хөөрэлдөөн һайн шэнжэ гэжэ бидэ һананабди. Бүхы Союзай эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые тоонгүй, гансал нютагайнгаа аша туһада асуудалнуудые шиидхэхэ гэжэ зарим нютагуудта үргэнөөр үүдхэгдэһэн һэдэлгэнүүд зүйтэй хэрэг бэшэ гэжэ тэрэ тоолоно.

(Эхин. Түгэсхэлынь 4-дэхи нюурта).

СОВЕДҮҮДТЭ ЗАСАГАЙ ДҮҮРЭН ЭРХЭ ОЛГОХО, СОЦИАЛИС ХУУЛИ ЁҺОТО ГҮРЭНИИЕ БАЙГУУЛХА

...оной ноябриин 29-дэ СССР-эй Верховно Соведэй сесси дээрэ М. С. ГОРБАЧЕВОЙ хэһэн элидхэл

Тиигэжэ совет общество дотор демократиие үргэдхэхэ хэрэгтэ шэнэ хүсэтэй түлхисэ үгэхэ байна.

Хараалагдаһан хэрэгүүд революционно хубилган шэнэдхэлгын юрэнхы программада ямар һуури эзэлхэ гээшэб?

Хэрбээ мүнөө үе сагай удхые тон тобшохоноор тодорхойлхо болоо һаа, юрэдөөл, тэрэнэй политическэ зураглал үгэхэ гэбэл, энэмнай наядахи онуудай тэн багта тохёолдоһон оршон байдалые гүнзэгыгөөр бодомжолжо үзэхэ, хараа бодолой табигдаһан, хубилган шэнэдхэлгын юрэнхы бодомжын бүридүүлэгдэһэн үе сагһаа суртал һургаалнуудай политическэ захяа заабаринуудай, хуулиин ёһо гүримуудай шэнжэтэй болоһон, ажал хэрэгэй, ажабайдалаа шэнээр эмхидхэлгын түрүүшын ээлжээндэ табигдажа эхилһэн үе сагта дамжан оролго болоно бшуу. Энэмнай орёо шухала, тон харюусалгатай үе саг.

Хубилган шэнэдхэлгэ — манай ажал ябуулгын гол зорилго мүн. Бодото социалис түйлалтануудые, уг зорилгонуудые, гол ёһонуудые сахиха, хүгжөөхэ, урда сагһаа үлэһэн дутуу дундануудые, хангалтагүй үзэгдэлнүүдые гаталан дабаха, зайсуулан сараха, область, район, ажалша коллектив бүхэндэ бодото хэрэгүүдые шиидхэхэ түлхюур тэрэнэй үндэһэ һуурида табигданхай.

Тиимэһээ энээнэй хүдэржэхын тула, ямаршье ушар байдалай, хубиин ямаршье асуудалнуудай, үгээ ойлголсоогүй үйлэ хэрэгүүдэй тэрээндэ һаад тойбо ушаруулхагүйн, үгайдхадаа, аюулда оруулхагүйн тула ажал хэрэгээ һайнаар ябуулха шухала. Нүхэдүүд, бидэ бултадаа — хүдэлмэришэн, таряашан, интеллигент бүхэн, совет эрхэтэн бүхэн энээн тухай һанажа ябаха ёһотойбди.

Манай саашанхи хүгжэлтэ политическэ институдуудай наринжуулан гүримшуулагдаагүй байлгада улам ехээр түшэглэнэ. Энэнь хадаа манай үе сагай онсо шэнжэ мүн. Бидэ энээниие алхам бүхэндөө мэдэрнэбди.

Гүрэнэй предприяти ба Кооперации тухай Хуулинуудые баталан абалга, ажахын тоосоое, өөһэдөө өөһэдыгөө мүнгөөр хангалгые, подряд болон арендые үргэнөөр нэбтэрүүлхын тула таарамжатай эрхэ байдал байгуулга экономико удаа дараалан гүримшуулха, арад зоной һуудал байдал улам һайжаруулха зам нээгээ.

Гэбэшье ажалшадай олохон эдэбхи үүсхэлнүүд, эхилэлгэнүүд албан хойрог ябуулгануудтай гү, али үнгэрхэдөө зүрюу харша зүйлнүүдтэй ушарна бшуу. Эгээл тиимэһээ манай бүхы ажабайдалда демократиие үргэдхэнгүй, арадай өөһэдөө өөһэдыгөө хүтэлбэрилгын олоной хабаадалгатай засагай зургаанууд болохо Соведүүдые һэргээнгүй, хүгжэлтэгүйгөөр тогтоошоһон байдалһаа дары түргөөр гаража шадахагүй байнабди. Энэ хадаа һүүлэй үеын эгээл шухала һургаал болоно.

Тэрээндэ материальна үндэһэ һуури табингүй, эдеэ хоолой зүйлнүүдээр, эд бараагаар, хангалгаар, гэр байраар хүнүүдэй улам үргажа байгаа эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые хангалгада эрид хубилалта түйлангүй, политическэ реформо бэелүүлхые дан эртэ эхилхэтнай ха гэһэн үгэнүүдые энэ асуудалда харюу абахадаа, олохон ушарта дуулажа болоно. Үгы, нүхэдүүд, хүнгэн болгогдоһон харгы замууд байхагүй. Политическэ хубилалтануудые хэхэ, демократи үргэдхэхэ, олондо мэдээсэжэ байлгые улам үргэдхэһэнэй ашаар экономическа реформо бэелүүлһэнэй ашаар ойрын ерээдүйн, холын хараата түсэбүүдээ бэелүүлхэ байнабди гэжэ би нэгэтэ бэшэ хэлээ һэм.

Хэрбээ мүнөө экономикодо, общественэ социальна байгуулалтада, оюун ухаан бодолые хүгжөөн бадаруулгада эхилжэ байһан үйлэ хэрэгүүдые политическэ реформоор батадхаагүй һаа, хүтэлбэрилгын таарамжатай, зохихо гүрим байгуулаагүй һаа, Соведүүдэй, манай кадрнуудай хүдэлмэриие залан сэхээр шэнэдхээгүй һаа, хубилган шэнэдхэлгын бүхы хэрэгүүдые хэлбэришэгүйгөөр урагшань дабшуулжа шадахагүй байнабди.

Политикада юушье хубилгангүй, үргэн ехэ демократическа шэнэдхэлгэнүүдые бэелүүлэнгүй, экономикын ажал хэрэгүүдые гүримшуулан һайжаруулха талаар урда тээхи һэдэлгэнүүдэймнай дүй дүршэл маанадые ехэ юумэндэ һургаа. Политическэ реформо хадаа общественэ ажамидаралда шухала кислород болоно бшуу. Ажабайдалай бүхы талада демократи үргэдхэһэнэй, хубиин аша туһые коллективэй болон бүхы общественэ аша туһатай ниилүүлэн нэгэдүүлһэнэй, үйлэдбэри дээрэ, гүрэн түрэ соогоо ажалша хүниие эзэн болгожо табиһанай ашаар лэ бүхы политическэ хэрэг бэелүүлхэ гээшэ тэрэнэй гол зорилго болоно.

(Эхин. Үргэлжэлэлынь 2-дохи нюурта).

ПРАВДА БУРЯТИИ

Мүнөөдэрэй номерто

СССР-эй арбан нэгэдэхи зарлалай Верховно Соведэй ээлжээтэ бэшэ арбан хоёрдохи сесси. М. С. Горбачевой хэһэн элидхэлые зүбшэн хэлсэлгэ.

Зэдын районой партийна конференци дээрэһээ хэгдэһэн тоосоон «Түйлаһанаа алдахагүйбди» гэһэн гаршаг доро номерой хоёрдохи хуудаһанда толилогдоно.

Хүдэлмэришэнэй һууринай — Галуута нуур станциин хангалтагүй байдалда ороһон тухай газетын корреспондент Ан. Климов мэдээсэнэ.

Экономикын эрдэмэй кандидат Н. Һайданов «Ажахын тоосооной хоёрдохи модель» гэһэн статья соогоо ажалай түлбэри тухай хөөрэнэ.

«Һургуулиин реформо: шэнэ юумэ нэбтэрүүлһэнэй ашаар» гэһэн ниитэ гаршаг доро Яруунын районой Комсомольскын дунда һургуулиин директор П. Хоногоровой «һургуули бүхэн өөрын шэнжэтэй» гэжэ корреспонденци энэ номерто хэблэгдэнэ.

СОВЕДҮҮДТЭ ЗАСАГАЙ ДҮҮРЭН ЭРХЭ ОЛГОХО

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 1-дэхи нюурта).

Хубилган шэнэдхэлгэ манайда хүгжэлтэгүйгөөр тогтошоһон үе сагай аалин нам байдалые нойрһоонь һэреэгээ, үргэн ехэ, эрхэ сүлөөтэй үгэ буляалдаата хөөрэлдөөнүүдтэ эршэ дэлисэ олгоо, гол шухала, үнгэрхэдөө олохон хүнүүдэй ажабайдалай хүндүүлхэй газарта хабсатай асуудалнуудые элирүүлхэ арга олгоо. Энэ ниитын хэрэгтэй айхабтар ехэ эршэ хүсэнэй залируулагдахагүйн, социальна ба үндэһэ яһанай илгаа гаргалгын ажабайдалда нэбтэрүүлэгдэхэгүйн тула, тэдэнэй бодото хэрэгүүдтэ, революционно зохёон байгуулхы үг зорилгонуудые бэелүүлгэдэ сүм хабаадуулагдахын тула оролдохо ёһотойбди.

Мүнөө, асари ехэ, орёо хүшэр зорилгонуудай бидэнэй урда табигдаад байхада, шэнэ юумэнэй хэм хэмжээнүүдһээ, газаашаа дэлбэрэн гараһан һанал бодолнуудһаа, хүсэл эрмэлзэлнүүдэй олон янза байлгаһаа тээлмэрдэхэ ёһогүйбди. Хубилган шэнэдхэлгын бэелүүлэгдэһэнэй ашаар лэ эдэ бүгэдэ түйлагдаха аргатай болоо. Тэрэ манай общественэ шэнэдхэлгын хэрэгүүдые саашадань хүгжөөхэ арга олгохо ёһотой.

XXVII съездын, XIX партийна конференциин хараалһан харгы замаар урагшаа бата найдамтайгаар, залан сэхээр дабшажа, өөһэдынгөө һанал бодолнуудые, аша туһые сүлөөтэйгөөр элирхэйлэн мэдүүлхын тула демократическа арга нүхэсэлнүүдые байгуулха шухала.

Нүхэд депутадууд, эндэ хэлэгдэһэн бүхы юумэн мүнөөдэр СССР-эй Верховно Соведэй үзэмжэдэ табигдаһан асуудалай шухала удха шанартай байһые гэршэлэн харуулна.

Совет гүрэн түрые хүгжөөлгэдэ хубилалтануудые хэхэ талаар мүнөө бэелүүлэгдэжэ байһан хэрэгүүд ямар һуури эзэлнэ гээшэб гэжэ мүн лэ тодоор хараха, юрэдөөл, түүхын шэгнүүр дээрэ тэдэниие шэгнэжэ, шүүжэ үзэхэ хэрэгтэй.

Засаг түрэ тухай асуудал али бүхы обществодо гол асуудал болодог гээшэ. Габэшье революционно үе сагуудта, хуушарһан юумэнэй һандаргагдажа, шэнэ политическэ системын байгуулагдажа, бүхэли түүхэтэ үе сагай общестын ажаһууха, хүгжөөгдэхэ гуримуудай, ёһо дүримүүдэй батадхагдажа байхада, тэрэ онсо удха шанартай болодог гээшэ.

Ехэ политикын бүхы асуудалнууд — партиин, Совет гүрэнэй, профсоюзуудай, комсомолой, ниитын бусад эмхинүүдэй эзэлхэ һуури, дүүргэхэ үүргэ, тэдэнэй хоорондохи харилсаанай гурим, хүтэлбэрилгын зургаануудай ажал ябуулые, гүрэнэй ажабайдалай хүгжэлтые, гүрэнэй болон эрхэтэйэй хоорондохи харилсаа гуримшуулдаг гол ёһонууд, хэм хэмжээнүүд, тобшолбол, бүхы политическэ асуудалнууд социализмын эрхэ байдалда гол шухала юумэнһээ — ажалша хүнэй аша туһаһаа үндэһэлэгдэн шиидхэгдэхэ ёһотой.

Ленинэй хэлэһэнэй ёһоор, Октябриин һүүлээрхи түрүүшын үедэ «Ниитэ нэгэн, федеральна холбоогоор батадхагдаһан ниитэ гүрэнэй Совет засаг» тогтоогдоо һэн, Соведүүдэй съезднүүд, Центральна гүйсэдхэхэ Комитедэй сессинүүд ходо ходо зарлагдадаг байгаа. Тэрээн дээрэ хөөрэлдөөнүүдые сүлөөтэйгөөр үнгэрэлгын үедэ оронойманай ажабайдалай шухала асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдэжэ, шиидхэгдэдэг байгаа. Соведүүдээр дамжуулагдан, нютаг нютагуудта олон миллион хүдэлмэришэд, таряашад политическэ ажабайдалда элсүүлэгдэдэг, гүрэн түрэеэ хүтэлбэрилжэ һурадаг байгаа. Хүдэлмэришэн-таряашанай шалгалтын зургаанууд аппарадай хүдэлмэриие һэримжэтэй хёрхоор хинадаг һэн.

Социалис байгуулалтын энэ эхин шатада политическэ байгуулалтада бүхы юумэн һайнаар эрхилэгдэдэггүй һэн. Гэбэшье социалис демократиин үндэһэ һуури табигдаһан, тэрэнэй институдууд нарижуулагдаһан, ёһо заншалнууд тогтоогдоһон байгаа.

Теэд энэ үйлэ хэрэгтэй таһалдуулагдажа, гушадахи онуудай эхинһээ хойшо засагаа зонхилон захиралгын, албадан хүтэлбэрилгын гуримай тогтоогдоходо, хүнүүдые олоорнь хашаха харшалхада, хардаха гүрдэхэдэ, социалис хуули ёһоной бусад хазагайруулалгануудай үүдхэгдэхэдэ, энэ хэрэгтэй таһалдуулагдахада, манай орон хүнүүдэй, политическэ, үзэл сурталай-сэдьхэл бодолой, һүүлэй һүүлдэ материальна айхабтар ехэ гарза хохидолой манай орондо ушаруулагдаһаниинь ойлгосотой болонхой.

Гүрэнэй ба ниитын хэрэгүүдые хүтэлбэрилгэдэ хабаадуулгаһаа ажалшадые удаа дараалан зайсуулга, хууляар хараалагдаһан демократическа гол ёһонуудай ба политическэ хэрэгүүдэй хоорондохи таһалдалай ургалта, олоной хабаадалгатай зургаануудые хашажа, хүтэлбэрилгэһөө зайсуулга, албан хойрог ябадал, олониитэһээ таһаралга — эдэ бүгэдэ политическэ байгуулалтые хонжооо. Общественэ урагшань дабшуулха ёһотой һаа, тэрэнэй хүгжэлтэдэ һаад тойбо ушаруулдаг, бэрхэшээл түбэгүүдые тохёолдуулдаг болоһон байгаа.

Сэхыень хэлэбэл, тэрэ агууехэ революцяар, социализмын үг зорилгонуудта этигэл найдалаар мүндэлһэн арадай эршэ хүсые гүйсэд зэлируулжа шадаагүй. Эгээл тиимэһээ олон зуугаад мянган коммунистнуудай, хэдэн миллион хүдэлмэришэдэй, таряашадай, интеллигентнүүдэй энэ эршэ хүсэнэй, шэн габьяата ажалай ба тэмсэлэй ашаар бидэ ороноо дэлхэй дээрэ эгээл хүгжэнги, нүлөө ехэтэй гүрэнүүдэй нэгэн болгоһондонь, дэлхэйн түүхэдэ үзэгдөө дуулдаагүй хүндэ хүшэр дайнда илалта түйлаһандань, бидэ ехэ уялгатайбди, урма баяртайбди.

Зүгөөр социализмын хэрэгтэ айхабтар ехэ гарза хохидол ушаруулагдаһан байгаа. Мүнөө үедэ Октябриин үнэтэ шухаг баялигуудые һэргээхые, экономическа, социальна, соёлой, сэдьхэл бодолой хүсые хараада абажа, революцяар соносхогдоһон эрхэ сүлөөгэй, демократиин уряануудые бодото дээрэнь бэелүүлхые хараалнабди. Манай арадай оюун ухаан бодолой дүй дүршэл хадаа айхабтар ехэ удха шанартай эрхэ нүхэсэл болоно.

Политическэ байгуулалтын реформо хадаа тон шухала удха шанартай зорилго болоно, Тэрээниие нэгэ зулаар шиидхэхын аргагүй, Тиимэһээ политическэ реформо тухай XIX партийна конференциин шиидхэбэринүүдые бэелүүлхэ, тэрэнэй зорилгонуудые гамтай наринаар, хойно хойноһоонь бэелүүлхэ хэрэгые тодорхойлхо талаар саашанхи хүдэлмэриин бүхы хэм хэмжээе, шэнжэ шанарые хараха шухала.

Соведүүдэй байгууламжые, засагай дээдын зургаануудые бүрилдүүлгын, тэдэнэй ажал ябуулгын гуримые, һунгуулиин системэ шэнэдхэхэ гээшэ реформын түрүүшын шатын гол удха болоно, Түс сессиин зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаһан хуулинуудай проектнүүд энэ талаар шэглүүлэгдэнхэй.

Политическэ хубилалтануудай удаадахи ехэ шата ССР Союзай болон тэрэнэй бүридэлдэ ородог республикануудай хоорондохи харилсаануудые тааруу зохид болголготой нягта холбоотой. Энэ шатада союзна республикануудай эрхэ ба уялгын асуудалнууд, политическэ, социально-экономическа ба соёлой ажабайдалда тэдэнэй эрхэнүүдые, арга боломжонуудые үргэдхэлгын асуудалнууд, манай федеративна социалис гүрэниие бэхижүүлгын асуудалнууд энэ шатада зүбшэн хэлсэгдэхэ юм. Энэ ушар автономито байгуулалтануудта — республиканууудта, областьнуудта, округуудта хабаатай байна.

Нютаг нютагуудта засаг захиргаание шэнэдхэн хубилгалга хадаа реформын үшөө нэгэ шата болохо юм. Бодото дээрээ Соведүүдэй нютагай ажабайдалай бүхы асуудалнуудые шиидхэхын, арад зоной өөһэдөө өөһэдыгөө хүтэлбэрилгын засагай бүрин эрхэтэ зургаануудые һэргээхын тула материальна ба хуулиин үндэһэ һуури байгуулха хэрэгтэ анхаралаа хандуулха шухала.

Шэнэ һунгуулиин системын үндэһэ һуури дээрэ 1989 оной һүүл багта үнгэргэгдэхөөр хараалагдаһан нютагай Соведүүдэй һунгалта олоной хабаадалгатай зургаануудай шэнэ арга боломжонуудые гүйсэд хэрэглэхэ эдэбхитэй, хүсэн түгэс хүнүүдые дэбжүүлхэ арга олгохо байха.

Политическэ реформо бэелүүлхэдээ, бидэ сүүдэй-хуулиин системые гүнзэгыгөөр шэнэдхэн хубилгажа, социалис хуули ёһото гүрэниие бүрилдүүлэн байгуулгада хабаатай бусад асуудалнуудые шиидхэжэ захалха байнабди.

Энэ шэглэлдэ совет общество дотор демократиие саашадань үргэдхэхэ талаар шэглүүлэгдэһэн хуули гаргалгын үргэн ехэ хэмжээнэй хүдэлмэри ябуулха байнабди.

II.

Дурадхагдаһан Хуулинуудай проектнүүдые бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын дүнгүүд тухай мүнөө хэлэхэм. Тэдэ юрэ бусын һонирхол үүсхээ. Манай хүнүүд түбэй засагай эмхидхэлэй асуудалнуудай зүбөөр шиидхэгдэдэг байхые ехээр хүсэдэг, политическэ системын дээдэ зургаануудай ашаг үрэтэйгөөр хүдэлхэ ябадал хадаа хубилган шэнэдхэлгын бусад бүхы зорилгонуудые шиидхэлгэтэй, мүн тэрэшэлэн ороной өөрынь хуби заяантай нягта холбоотой гэжэ ажалшад гүнзэгыгөөр ойлгодог байна.

Хуулиин проектнүүдые зүбшэлгын гол дүн гэхэдэ, манай общество дотор хубилалтануудай амин шухала хэрэгтэй байһые үргэнөөр ойлголго, дурадхагдаһан хараа бодолнуудай гол шухала зүйлнүүдээр зүбшөөлөө үгэһэн ушар болоно. Энэмнай залан сэхэ шухала удха шанартай, Бүхыдөө эдэ проектнүүд үргэнөөр дэмжэгдээ, үни удаан хүлеэгдэһэн хубилалтануудай тэмдэг тэдээн дотор харагдаа гэжэ хэлэжэ болоно. Арадай засаг бэхижүүлхэ гэһэн эдэ документнүүдэй гол үзэл бодолые совет хүнүүд дэмжэнэ ха юм.

Тэдэниие ёһын тэдысэ дэмжэхэ ябадалтай энэ удаа проектнүүдые дэмжэлгын ямаршье холбоогүй байһаниинь тон шухала болоно. Тэд ондоо, тэдэниие тунхаглалга болбол һанал бодолоо эдэбхитэйгээр андалдаха, хаа хаанагүй үгэ буляалдаха, элдэб олон дурадхалнууд болон зэһабаринуудые оруулха ябадал үүсхэһэн байха юм. Хэрбээ партийна болон гүрэнэй органуудта ороһон бэшэгүүдээр, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ ба ажалшадай суглаанууд дээрэ хэлэһэн үгэнүүдээр хаража үзэхэ болоо һаа, тэдэниие зүбшэн хэлсэлгэдэ хэдэн миллион хүн хабаадаһан байна гээшэ. Хуулиин проектнүүдээр ороһон ажаглалтанууд болон дурадхалнуудай тоо 300 мянганһаа дээшэ гараа.

Хоёр палатануудай Хуулинуудые һанамжалан дурадхадаг комиссинууд бүхы ажаглалтануудые нарин нягтаар хаража үзөө. Энэмнай, нүхэдүүд, хэдэн олон ботинууд ха юм! Хүдэлмэриин бүлэгэй һанамжанууд хараада абтаа, Тэрэ бүлэгтэ хуули ёһын ба политическэ эрдэм ухаанай талаар манай элитэ ехэ мэргэжэлтэд ажаллаһан байна.

Энээнэй эсэстэ СССР-эй Арадай депутадуудай һунгалта тухай Хуулиин проект дотор 62 статьягай 32-ынь тододхохсор, Конституцида хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүдые оруулха тухай Хуулиин проектдэ — 55 статьягай 26-нь тододхохо гээд дурадхагдаа. Эндэ СССР-эй Верховно Соведэй, союзна болон автономито республикануудай Верховно Соведүүдэй депутадуудай оруулһан хэдэ хэдэн дурадхалнууд оруулагдаһан байна, Шэнэдхэгдэһэн проектнүүд таанадта үгтэһэн байна ха юм.

Бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын дүнгөөр оруулагдаһан гол зэһабаринуудые тайлбарилхынгаа урда тээ би тэрэнэй зарим тэды юрэнхы зүйлнүүд дээрэ тогтохые хүсэнэб,

Эгээл ехээр зүбшэгдэһэн асуудалнуудай нэгэн гэхэдэ, эдэ **проектнүүд КПСС-эй XIX конференциин шиидхэбэринүүдтэй тааралдан зохилдоо гү** гэһэн асуудал болоно, Харин энэмнай — конференци дээрэ зохёон табигдаһан политическэ ба хуули ёһоной реформын программын эгээл үргэнөөр дэмжэгдэжэ байһанай үшөө нэгэ гэршэ боложо үгэнэ бшуу, Конференциин политическэ заабаринуудай үндэһөөр хуулинуудай эдэ проектнүүдэй табигдаһан ушараар һанаагаа ханангибайһан ябадал общество дотор элирхэйлэгдээ.

Конференциин политическэ залан сэхэ шиидхэбэринүүд хадаа нэгэ талань болоно, харин эдэ шиидхэбэринүүдые хуули ёһо найруулгын хэлэн дээрэ тайлбарилха, наринаар тодорхойлхо гээшэ ондоо хэрэг болохо ха юм даа, Эндэ олон шэнэ юумэнүүд гаража ерэнэ, тиимэһээ үгэ буляалдаагын гол шэглэл болодог байһаниинь гайхалгүй.

Һанамжануудай ехэнхинь хуулиин проектнүүдые нарижуулгада, тэрэ гү, али энэ заабаринуудые тододхолгодо шэглүүлэгдэнхэй, тиигэжэ конференциин политическэ заабаринуудые хүгжөөһэн ба баяжуулһан байха юм, Тиигэбэшье тунхаглагдаһан Хуулиин проектнүүд конференциин шиидхэбэринүүдтэ зохиногүй гэжэ һэжэг гаргаһан һанамжануудшье байгаа юм, Тиигэбэшье иигэжэ сэгнэхэ үндэһэн баримта үгы бшуу. Энээндэ этигэхын тула конференциин тодорхойлһон политическэ реформын хараа бодолой гол зүйлнүүдые нэрлэхэдэл ойлгосотой болоно.

Энэмнай — Арадай депутадуудай съезднүүдэй системэ байгуулга, СССР-эй Верховно Соведые саг үргэлжэ хүдэлдэг зургаан болгожо хубилгалга, Конституционно хиналтын комитедые байгуулга, һунгалтада гүнзэгы демократи үргэдхэлгэ, засагай дээдын зургаануудта ниитын эмхинүүдые сэхэ түлөөлэлгэ мүн болоно. Эдэ бүгэдэ хадаа Хуулиин проектнүүд дотор элирхэйлэн харуулагданхай.

Хуулиин проектнүүдые зүбшэн хэлсэлгын болзор тухайшье асуудал гараһан байна. Тэдэн дээрэ даамгайгаар хүдэлхын тула һарын болзор бага гэжэ зарим нүхэд гомдол гаргаһан байгаа, Үнгэрһэн зүбшэн хэлсэлгын хэм хэмжээн ба шэнжэ шанар, тэрэнэй нюусагүй байлга, һанамжа бодолоо хэлэхэ гүйсэд дүүрэн сүлөө хадаа Хуулиин проектнүүд бүгэдэ арадай нарин нягта шалгалта гараа гэжэ хэлэхэ үндэһэ баримта үгэнэ гэжэ нэн түрүүн хэлэхые хүсэнэб. Энэмнай нэгэдэхеэр,

Харин хоёрдохёор, хуулиин проектнүүд дотор оруулагдаһан гол шухала үзэл бодолнууд КПСС-эй конференциин урда тээшье, конференци дээрэшье, тэрэнэй дүнгүүдээршье эдэбхитэйгээр зүбшэн хэлсэгдээ һэн гэжэ зарим нүхэд хараада абанагүй ха гэжэ би һананаб. Ушар иимэһээ мүнөө шиидхэбэриин абтахаяа байгаа хэдэ хэдэн асуудалнуудые бүхы дээрэнь бидэ нилээд удаан саг соо зүбшэжэ байна ха юмбибди.

Эсэстэнь, хуулиин проектнүүдые баталан абалгые хожомдуулха гээшэ хубилган шэнэдхэлгын хэмжээн дотор бэелүүлэгдэжэ байгаа манай ажабайдалай бүхы һалбаринуудтахи хубилалтануудые аалидхаха гэһэн удхатай гэжэ хараада абаха ёһотой болоно. Тиигэжэ политическэ реформын хоёрдохи ба саашанхи шатануудаар хараалагдаһан хэмжээнүүдые бэелүүлгэ бүри оройтохо байгаа ха юм.

Бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын үедэ гараһан үшөө нэгэ шухала асуудал тухай. Хуулиин проектнүүдтэ али нэгэн зэһабаринуудые оруулхаар хараалагдаһан тодорхой олон дурадхалнуудай хажуугаар тэрэнэй хэмжээнһээ алад гараһан олон дурадхалнууд хэлэгдэһэн байна, Юрэнхы дээрээ энэмнай ойлгосотой бшуу. Юуб гэхэдэ, хүнүүдэй аша туһанууд ямаршье эмхидхэлэй хэмжээнһээ үргэн байдаг, харин ниитын ажабайдалай бии байгаа бүхы талануд политическэ системэтэй али болохоор холбоотой байдаг ха юм.

Үгэ буляалдаагын үедэ ажахы эрхилэлгын онол аргануудай ба эдеэ хоолоор хангалгын, байгаали хамгаалгын ба хуули ёһо сахилгын зургаануудай хүдэлмэриин асуудалнууд, мүн тэрэшэлэн хүнүүдэй ажабайдал, ажаһуудал, үдэр бүриин эрилтэ хэрэглэмжэнүүдтэ хамаатай бусад олон асуудалнууд табигдаһан байха юм. Эдэ бүхы дурадхалнуудай наринаар харагдажа, бодото дээрэ шиидхэгдэхэ ёһотой байһаниинь хандэшье мэдээжэ ха юм. Харин политическэ реформын удаадахи шатануудтай холбоотой бүхы дурадхалнуудынь хуулиин зохихо дүримүүдые саашадаа бэлдэхэдэнь һайн туһа хүргэхэ байха.

СССР-эй Конституциие бүри үргэнөөр ба гүнзэгыгөөр хубилгаха тушаа хэлэгдэһэн үгэнүүд тухай эмяарлан хэлэхэ хэрэгтэй. Энэмнай Конституциин оролые үндэһөөрнь хубилгаха, социалис зөөри, коопераци, өөһэдыгөө хүтэлбэрилгэ ба эрхэтэдэй эрхэнүүд тухай шэнээр найруулга ба бусад шухала асуудалнуудта хабаатай байха юм.

Нээрээшье, 1977 оной Конституци дотор олон юумэ шэнэлхээр мүнөө болонхой, Гэбэшье энэмнай саашанхи хүдэлмэриин хэрэг болоно бшуу. Харин бидэ экономическа ба политическэ системын үндэһэн шухала реформын, ухаан бодол шэнэлэлгын зам дээрэ һаял гаража байна ха юмбибди, шиидхэгдэхэ асуудалнуудай шэнэ шанарнуудые саг үргэлжэ бэдэрнэбди, олонобди. Ушар иимэһээ зэһабарилха, тододхохо, өөһэдыгөө зэһаруулха хэрэг байгаад лэ гараха ха юм. Тиимэһээ Соведүүдэй шэнэ бүридэлые байгуулха, политическэ реформо эхилэлгэ тэрээнгүйгөөр болохо аргагүй гэһэн имагтал заабаринуудые үндэһэн хуули дотор оруулха гээд мүнөө дурадхагдана гээшэ.

III.

Мүнөө Хуулиин проектнүүдэй гол удхые, мүн тэрэшэлэн социалис демократи болон арадай өөрыгөө хүтэлбэрилгэ дэлгэрүүлхын тула хэрэгтэй хуули ёһоной эрхэ байдал байгуулха үүргэтэй шэнэ залан сэхэ юумэнүүдые сэгнэлгэдэ саашадаа орохомни,

Манай обществодо тохёолдоһон түбэг бэрхэшээлнүүд болон шухала асуудалнуудай шалтагаануудые шэнжэлэн үзэхэдөө, тэрэнэй гол шухалань хадаа социалис гүрэнэй байгуулалтын гол ёһонуудые хазагайруулга, засагай болон хүтэлбэрилгын зургаануудай хойноһоо арадай зүгһөө хиналта эрид һуларуулга болоно гэһэн тобшолол бидэ дахин дахин хэнэбди.

Соведүүдэй ажал ябуулгын бодото удха болон үүргэнүүд олонхи ушарта үгы хэгдэдэг байгаа. Тэдэ арадай засагай зургаанууд байхын оронда бодото дээрээ захиргаанай-албан хойрог системын нэгэ хэһэгынь болодог байгаа ха юм. Юумэнэй иимэ байдалые эрид шууд усадхаха, Соведүүдтэ шэнэ ажамидарал олгохо — энэмнай мүнөө манай бэелүүлжэ байгаа реформын гол зорилго болоно бшуу. Тиихэ зуураа залан сэхэ шэнжэ шанарынь ганса үлөөгдэнэ бэшэ, харин бүри гүнзэгыруулэгдэнэ гээшэ, Эдэ шэнжэ шанар совет эмхиие анханһаа илгаруулдаг, тэрээндэ өөрсэ шухаг, ори ганса шэнжэ олгодог, социалис гүрэн түрын ба демократиин эгээл тааруу түхэл шэнжэ болодог байгаа юм.

Энэмнай нэн түрүүн **дороһоо дээрэ хүрэтэр арадай засагай түлөөлэлгэтэ зургаанууд болохо Соведүүдэй системын нэгэдэл мүн.**

Түбэй зургаанууд — парламент болон правительствын гарта политическэ засагай үгтэһэн, харин нютаг нютагуудта оройдоол хизаарлагдаһан муниципальна хүтэлбэрилгын байдаг гүрэнэй заншалта байгуулалтада орходоо, совет гүрэнэй үндэһэ һуури болгон, тэрэнэй газар дээрэ Соведүүдэй бүхы шатануудта засагай бүрин дүүрэн эрхэ үгэхэ гэһэн бодол табигдаһан байна. Тиихэдээ Совет бүхэн дээдэ засагай нэгэ хубинь болодог юм. Мүнөө бидэ энэ гол ёһые һэргээжэ байна гээшэбди. Тиихэдээ бүхы түлөөлэлгэтэ зургаануудта засагай бүрин эрхэ хангагдажа байнхай. КПСС-эй XIX конференциин эрилтэнүүдтэй зохилдуулан, гүрэнэй, ажахын болон социально-соёлой ажабайдалай бүхы шухала асуудалнуудые Соведүүд хаража үзэхэ, шиидхэхэ ёһотой болоно.

Ниитэ союзна болон республиканска хэмжээндэ Арадай депутадуудай съезднүүдые зарлаха гэһэн шухала зүйлые бии болгоһоной ашаар түлөөлэлгэтэ системын эгээл дээдэ эрхэтэй байлга, тэрэнэй бүрин бүтэн ба нэгэдэлтэй байлга горитойгоор бэхижүүлэгдэнэ ха юм. Энэ шэнэ юумэн юундэ оруулагдааб гэхэдэ, гүрэнэй байшангай дээдэ дабхарнуудта засаг түрые хуули бусаар хэрэглэхэ ябадалые огтолон болюулха зорилгын нэн түрүүн табигдаһан дээрэһээ тэрэ оруулагдаа. Энэ зорилгые имагтал социальна бүхы үенүүдые болон ниитын элдэб янзын һанамжые түлөөлдэг, ниитэ арадай дээдэ хуралдаанай арсашагүй нэрэ хүндэтэй болоһон зургаан шиидхэхэ аргатай байна бшуу.

Тиигэжэ Арадай депутадуудай съезднүүд хадаа шэнэ эрхэ байдалда Соведүүдэй съезднүүдэй ёһо заншалые һэргээбэ гээшэ. Тэдэ «түбые бүрин гүйсэд демократида оруулха» гэжэ В. И. Ленинэй хэлэһые лаб хангаха үүргэтэй. Соведүүдэй залан сэхэ үшөө нэгэ илгаае бэелүүлхэ ябадал энээнтэй сэхэ холбоотой юм. **Нэгэн дороо гүрэнэй зургаанууд ба хүн зоной ниитын эмхи байха хоёр талатай шэнжэ** тухайнь би эндэ хэлэнэб,

Имагтал энэ шанар, ехэнхидээ удхаяа гээһэниинь халагламаар, Энэ хадаа ажалшадтай саг үргэлжын ажамидаралда холбоо байгуулха, социальна эдэбхи үүсхэл бадаруулжа байха, гүрэнэй байгуулалтын бодолые арадай өөрыгөө хүтэлбэрилхэ бодолтой нэгэдүүлхэ арга Соведүүдтэ олгоно ха юм. Бидэ Соведүүдэй анха түрүүшын энэ шэнжые гүйсэд дүүрэнээр һэргээхэ ёһотойбди. Олониитэһээ эхи абаха ябадалые сэхэ, залан сэхээр элирхэйлдэг Арадай депутадуудай съезднүүдэй эндэ шухала үүргэ дүүргэхэ байһаниинь дамжаггүй.

Эсэстэнь, совет эмхидхэлэй залан сэхэ шэнжэ гэхэдэ, социализмын үедэ арадай засагай түлөөлэлгэтэ зургаанууд хадаа, Марксын үгэнүүдээр хэлэбэл, **хүдэлмэри хэдэг корпорацинууд** болохо зэргэтэй байгаа.

Үнгэрһэн үедэ манайда гүрэнэй аппарат, албан зургаанууд Соведүүдые олонхи ушарта диилэжэ, зонхилдог байгаа. Депутадууд, илангаяа Соведүүдэй дээдэ шатануудай, баталан абтаһан шиидхэбэринүүдые бодото дээрэнь бэелүүлгэдэ һулаар нүлөөлдэг, харин хуули бэлдэлгэдэ тэдэнэй хабаадалга хадаа олонхи ушарта нэрэ зүүһэн хэрэг болодог байгаа. Мүнөө ушар байдал үндэһөөрөө хубилха ёһотой. Депутат байха гээшэ хуули бэлдэлгын, хүтэлбэрилгын, хиналтын саг үргэлжын хүдэлмэри болоно гээшэ.

Энээнһээ уламжалан, засагай дээдэ зургаан болохо съезд хадаа эгээл шухала конституционно асуудалнуудые шиидхэлгэдэ гол үүргэ дүүргэхэ ёһотой, Харин энээнһээ гадна ССР Союзай мэдэлдэ үгтэһэн гүрэнэй ажабайдалай ямаршье асуудал өөрөө хаража үзэхэ эрхэ тэрээндэ үгтэнхэй юм. Энэ ябадалда онсо анхарал хандуулха хэрэгтэй. Гэбэшье хоёр мянганһаа дээшэ депутадуудһаа бүридхэхэ съезд хадаа жэлдээ нэгэ дахин сугларха болоно гээшэ. Тиимэһээ хуули гаргаха, хубаарилха, хинаха хүдэлмэриие үдэр бүри ябуулжа шадахагүйнь эли ха юм. Энэ уялгые арадай депутадуудай дундаһаа тэрэнэй һунгаһан, саг үргэлжэ хүдэлжэ байха Верховно Совет дүүргэхэ ёһотой.

Бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын үедэ түбэй засагые шэнээр эмхидхэлгэдэ ехэ һонирхол хандуулагдаа. Тодорхойлбол, съезднүүдтэ, бусалгэ ба саг үргэлжэ хүдэлхэ зургаан болохо шэнэ Верховно Соведые бүрилдүүлгэ хэр хэрэгтэй гээшэб гэһэн асуудал гараһан байна. Нүхэдүүд, бидэ зүб харгы дээрэбди, Ленинэй ойлгодогоор Соведүүдэй системын байгуулалтые һэргээхэдээ, зүб юумэ хэнэбди гэжэ һананабди. Тэрэ революциин һүүлээр бии болоо бэлэй, Тэрэ үедэ Соведүүдэй системэ өөрынгөө айхабтар ехэ арга боломжонуудые гүйсэд харуулжа шадаагүй юм.

Теэд Соведүүдэй съезднүүдэй, ВЦИК-эй болон ЦИК-эй дүй дүршэлдэ миин лэ бусалга тухай эндэ хэлэгдэнэгүй бшуу. Энээндэ мүнөөнэй бодото байдал бидэниие асараа гээшэ. Юуб гэхэдэ, Верховно Соведэй сесси бүхэнэй урда тээ тэрэнэй зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаха асуудалнуудые гүнзэгыгөөр шэнжэлэн үзэлгэдэ хэдэн зуугаад депутадууд хабаадуулагдадаг байгаа гээшэ. Тиихэдээ, мүнөөшье ехэ болзороор — һара хүрэтэр, үнгэрхэдөө, тэрээнһээ дээшэшье болзорто тэдэ хабаадуулагдадаг байна ха юм.

Хэрбээ депутадай үүргые гансал гараа үргэлгэдэ хүргэбэл, Верховно Совет бүрин гүйсэдөөр хүдэлжэ шадахагүй байна. Ерээдүйдэ тэрэнэй гэшүүд энэ орёо ябуулгын бүхы шатануудта хуули бэлдэлгые өөрынгөө гарта барижа байха аргатай болоно. Тэрээндэ мэргэжэлтэдые, эмхи зургаанууд болон албан зургаануудые хабаадуулха, үргэн олониитын һанамжа хараадаа абаха байһаниинь эли ааб даа.

Үгэ буляалдаагын үедэ шэнэ Верховно Соведэй хүдэлмэри эмхидхэлгын темэ нилээд үргэнөөр зүбшэгдөө. Тиихэдээ хоёр ондоо һанамжанууд хэлэгдэһэншье байха. Юрэнхы дээрээ бидэ буржуазна парламент һажааха ёһогүйбди, сүлөөлэгдэһэн депутадуудые байлгаха хэрэггүй гэжэ заримашуулынь тоолодог байгаа. Харин нүгөөдүүлэйнь һанамжаар, тад ондоо, шэнэ Верховно Совет хадаа имагтал тэрэнэй бүхы гэшүүдые ондоо ажал ябуулгаһаа гүйсэд сүлөөлһэн эрхэ байдал өөрынгөө үргэн уялгануудые дүүргэжэ шадаха байна.

Мүнөө бидэнэй залан сэхэ хандалга тодорхойлхо гээшэ шухала гэжэ би һананаб. Юуб гэхэдэ, СССР-эй Верховно Соведэй, мүн союзна ба автономито республикануудай Верховно Соведүүдэй гэшүүдэй зарим хубинь засагай зургаануудай хүдэлмэридэ бүрин гүйсэд элсүүлэгдэхэ ёһотой гэжэ мэдэрхэ ушартай болонобди. Харин ямар хубинь хүдэлхэ ёһотойб, энээн тухай зүбшэжэ үзэе. Энэмнай нютагай Соведүүдэй комиссинуудай түрүүлэгшэнэр тушаа мүн лэ зүб байна хэбэртэй, Бүхыдөө энэ асуудалые али бүхы талаһаань хаража үзэлгэ хадаа засагай шэнээр байгуулагдаһан зургаануудай бодото ажал ябуулгые шиидхэжэ шадаха байна бшуу.

Мүнөө СССР-эй Верховно Соведэй палатануудай эрхэ түлөөлэлгэнүүд тухай хэлэхэмни, Тэдэнэр адли эрхэтэй, тэрэ тоодо депутадуудайнгаа тоогой талаар адли зандаа үлэбэшье, өөрынгөө нэрэдэ болон зорилгодо тааралдаһан түсхай уялгануудтай болохо байна. Манай иимээр хандаһамнай зүбшэн хэлсэлгын үедэ һайшаагдаһан, дэмжэгдэһэн байха юм. Энэ талаар ямар юумэн зүбшэн хэлсэгдээб гэхэдэ, нэн түрүүн Национальностьнуудай Соведтэ союзна республикануудые улам дүүрэнээр түлөөлхэ хэрэг хангамаар палатануудые бүрилдүүлэн бии болгохо асуудал болоно,

Проект соо хараалагдаһанһаа тэдэнэй түлөөлэгшэдые нэгэ бага олон болгохо байгаа гэжэ һанагдана. Жэшээлхэдэ, союзна республика бүхэнһөө Национальностьнуудай Соведтэ оруулагдаха гэшүүдэй тоо долоон хүнһөө 11 болгомоор. Тэрэл зуура автономно байгуулалтануудай түлөөлэгшэдэй тоое хараалагдаһан соонь үлөөхэ байгаабди. Энээнһээ уламжалан, Союзай Соведэй тоо бүридхэлые тааруугаар олошоруулжа болохо һэн.

СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй болон СССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшын шэнэ уялгануудые тодорхойлходоо, Верховно Соведэй, тэрэнэй Президиумэй хүдэлмэриие эмхидхэхэ талаар түрүүлэгшын бодото эрхэ түлөөлэлгэтэй байха хэрэг хангаһан гурим тогтооходо гээд Хуулиин проект соо хараалагдана. Тэрэл зуура нэгэ гар соо дан ехэ засагай үгтэхэ ябадал сарагдаха байна.

Ондоогоор хэлэбэл, гүрэнэй гол шухала асуудалнуудые шиидхэхэдэ олоной хабаадалга хангаха талаар заншалта совет байгууламжа хуушан зангаараа үлөөгдэхэ хараатай. Иигэжэ бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадагшадай хэлэһэн зарим тэды һэжэглэлнүүд дороо үндэһэгүй болоно. Бүхы Соведүүдэй түрүүлэгшэнэртэ иимэ хандаса хабаатай болгоо һаа зүб байгаа гэжэ энээнтэй дашарамдуулан хэлэмээр.

Засагай хиналта доро байха тухай тон шухала асуудал тухай мүнөө хэлэхэмни. Гүрэнэй оньһоной ямар нэгэ хубиин арадай болон тэрэнэй түлөөлэгшэдэй хиналта дороһоо гараха арга боломжо сүм үгы хэһэн шухала хэрэгтэй, найдамтай хаалтануудые бии болгохо хэрэг революционно шэнэдхэн хубилгалгын мүнөөнэй шата дээрэ бэелүүлхэ гээшэ манай түүхэтэ уялга болоно гэжэ хэлэхээр байна.

Верховно Соведэй үзэмжэдэ табигдаһан проектнүүдые ехэ анхаралтайгаар уншаад байхада, хиналта доро байлгын ёһо гурим манай засагай болон хүтэлбэрилгын бүхы байгууламжада үргэлжэ дээрэнь сэхэ хабаатай гээд харахаар, Эхилэн хэлэхэдэ, оронойманай эгээл дээдын хиналтын зиндаа арадай депутадуудай съезд болоно гээшэ. Энэ уялгаяа дүүргэлгые тэдэнэй хангажа шадаагүй һаань, өөрынгөө һунгаһан болон томилһон бүхы хүтэлбэрилэгшэдые тушаалһаань буулгаха эрхэ съездэ олгохо дурадхал зүбшэн хэлсэлгын үедэ оруулагдаһан байха юм. Эдэ бүгэдэ проект соо хараада абтаа.

Верховно Соведэй палатануудай хоорондо үгээ ойлголсохогүй ябадалай гараа һаань, съезд эгээл дээдын арбитр болохо байна. Хуулита засаг гүйсэдхэгшэд иимэшье ябадалай гаража болохо байһаниие хараадаа абаха ёһотой байна бшуу. СССР-эй Верховно Соведэй баталан абаһан хуулита актнүүдые болюулха эрхэ съезддэ мүн лэ олгогдоно.

Хинаха уялганууд Верховно Соведтэ өөртэньшье дүүрэн хэмжээгээр олгогдоһон байха юм, Эдэ уялгануудтань бюджетнэ хиналта, министерствэнүүд болон албан зургаануудай хүдэлмэриие, илангаяа бодото байдалай хангалтагүй байһан тухай мэдээнүүдэй ороходонь шалгаха, депутадуудһаа асуулта хэхэ эрхэ ороно гээшэ. Мүнөөнэй шэнэ эрхэ байдалда энэ эрхэнь саг үргэлжэ заабол хэрэглэгдэхэ байна. Депутадуудай асуултануудай эльгээгдэһэн албан зургаануудай урда табигдадаг эрилтэ улам шангадхаха дурадхал дэмжэмээр гэжэ һанагдана.

Ороһон дурадхалнуудые хараада абажа, Президиумэй Указуудые болон тогтоолнуудые, Верховно Соведэй Түрүүлэгшын захиралтануудые СССР-эй Верховно Соведэй болюулха эрхэтэй байһан тухайнь проект соо мүнөө сэхэ заагдана, Верховно Соведэй урда правительствын жэл соо нэгэ дахинһаа үсөөн бэшээр заабол тоосохо байһаниинь баталагдана,

Арадай хиналтын комитедэй нэрэ хүндэ горитойгоор дээшэлүүлэгдэнэ. Тэрэнэй хуулита ёһоор эдэбхи үүсхэл гаргаха эрхэнь үргэдхэгдэнэ, харин түрүүлэгшэнь тушаалайнгаа зэргээр СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй гэшүүн болоно. Хэрэгтэй болоо һаань, Верховно Соведэй болон тэрэнэй палатануудай үзэмжэдэ комитет асуудалнуудые табиха эрхэтэй болоо.

Иигээд байхадаа, засагай бүхы дээдын зургаануудай үүргэ нүлөөниинь хазагайруулагдаһан газарта үнэн зүбые һэргээн батадхаха хэрэгтэ, муу ябадалнуудые һэргылэн сараха ябадалда хэрэглэгдэхэ болоно.

Конституционно хиналтын комитет бии болгохо тухай дурадхал бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын үедэ дэмжэгдэһэн байха юм, Конституциие, тэрэнэй тогтооһон үндэһэн шухала ёһо гуримуудые аршалан хамгаалха уялгатай, үндэр нэрэ хүндэтэй, хэнэйшье талые уридшалан баримталдаггүй орган болохо аабза гэжэ бидэнэр бултадаа найданабди.

Комитедэй гэшүүдые арбан жэлээр һунгаха ябадалые һэжэглэһэн ушарнууд олон байгаа гэжэ тэмдэглэе. Минии һанахада, ямар нэгэ нүлөөнһөө комитедэй гэшүүдэй сүлөө байха ябадал бидэнэр хангаха ёһотойбди. Тиимэһээ тэдэнэй удаан болзор соо комитедэй гэшүүн ябахаар һунгагдаха байһаниинь энэ талаар найдамтай хаалта болохо гү гээд һанахаар.

Манай Конституциин баталагдан абтажа байһан хуулинуудай хэр таарамжатай байһаниие шэнжэлэн харалгаар түс комитет ажал ябуулгаяа хизаарлаха ёһогүй гэжэ торлодог нүхэдэймнай дурадхал зүб байна гэжэ һанагдана, Конституцяар табигдаһан эрилтэнүүдэй бодото дээрэ дүүргэгдэхэ ябадалда нүлөө үзүүлмээр аад, мүнөө үгы байһан хуулинуудые зохёохо болон баталан абаха талаар эдэбхи үүсхэл гаргаха эрхэ комитедтэ мүн лэ олгогдоно,

Иигэжэ, нүхэдүүд, манда өөрын социалис «хаалта хэлгын болон һанамжануудые хаража үзэлгын» системэ бии болгогдоно гэжэ хэлэхээр байна. Энэ аргаар гүрэнэй эгээл дээдын шатада социалис хуули хазагайруулгаһаа общественэ аршалан сүлөөлхэ арга олдохоор байна.

IV.

Нүхэд депутадууд! ССР Союзай засагай дээдын зургаануудай байгууламжада болон хүдэлмэриинь эмхидхэлгэдэ олон юумэниинь республикануудай засагай дээдын зургаануудта таарамжатай байна, тиигэжэ тэдэнэй үүргын болон нэрэ хүндын ургахада нүлөөлхэ байна гэжэ КПСС-эй XIX конференци дээрэ тэмдэглэгдээ һэн.

Бидэнэртэ Соведүүдэй нэгэн бүхэли байгууламжа бии. Иимэ нэгэдэл түүхэтэ ёһоор бии болоһон байна. Тиигэжэ манай Федерациин гүрэнэй бүхы оньһоной эмхидхэл һайнтайгаар хүдэлхэ байһанай политическэ болон эмхидхэлэй эрхэ нүхэсэл бии болгогдоһон байгаа.

Республикануудай засагай дээдын зургаануудай ажал гуримшуулгын асуудалнуудые бодото дээрэнь шиидхэхэ ябадал политическэ реформын удаадахи, хоёрдохи шатын гол удхань болохо байна гэжэ эндэ хэлэгдээ һэн. Гэбэшье союзна зургаануудай эрхэ түлөөлэлгэ тухай хэлэгдэһэн зарим статьянууд тухай зүбшэн хэлсэлгын үедэ горитой ондоо һанамжанууд хэлэгдээд байхадань, мүнөө бидэнэр өөһэдынгөө хандасые тодорхойлхо ёһотойбди.

Жэшээлхэдэ, Конституцида нэмэлтэнүүдые болон хубилалтануудые оруулха тухай Хуулиин проект соо бүхы юумые түб газар тээшэ болгохо эрмэлзэл үзэгдэнэ, тиигэжэ XIX партийна конференциин политическэ заабаринуудһаа хажуу тээшээ болохо ябадал харагдана гэһэн һанамжа хэлэгдэһэн байха юм. Энэ буруу юумэн гэжэ хэлэхэ байнаб. Союзай болон республикануудай хоорондохи тааралдал тухай асуудал шэнэдхэн хубилгалгын оршом соо, манай общественэ демократизацилгын хэмжээн соо шиидхэгдэхэ ёһотой гэжэ мүнөөдэр бултандамнай эли гэжэ һананаб. Тэрэл зуура союзна болон республикын засагай зургаануудай хоорондо эрхэ түлөөлэлгэнүүдыень таарамжатайгаар хубаарилха хэ-

СОЦИАЛИС ХУУЛИ ЁҺОТО ГҮРЭНИИЕ БАЙГУУЛХА

оршондо боложо байгаа хубилалтануудые шэнжэлхэ, тиигээд республиканууудай болон бүхы Совет Федерациин мэдэлэй асуудалнуудые тодорхойлхо аргатай байха һэн. Бүлэгэй хэһэн тодорхойлолгонь совет общестывын мүнөө хубилган шэнэдхэгдэжэ байгаа оршондо ороной саашадаа хүгжэлтын, нацинууд хоорондын харилсаануудые таарамжатай болгохо хэрэгтэ шухала байна.

Хэрбээ энээнэй дэмжэгдэбэл — иимэ шиидхэбэри энэ сесси дээрэ абажа болохо байна.

V.

Нютагай Соведүүдэй хүдэлмэриие үндэһөөрнь шэнэдхэлгэ — бидэнэй бэелүүлжэ байгаа политическэ реформын эгээн шухала зорилгонуудай нэгэн мүн. Хубилган шэнэдхэлгын саашадаа дабшалта ехэнхидээ энээнтэй холбоотой болоод байна. Предприятинуудай ажахын тоосоон, ажалшадай социальна эрилтэнүүдые хангалга имагтал нютагай засагаархидай эдэбхитэй дэмжэлгын ашаар шиидхэгдэхэ ха юм.

Өөрынгөө ээлжээндэ ажалша коллективүүд дотор бэелүүлэгдэдэг өөрыгөө хүтэлбэрилхэ гурим эндэхи нютагай өөрыгөө хүтэлбэрилгын гуримтай нягта холбоотой.

Тодорхойлон хэлэхэдэ, хүсэтэйшье, иигэжэ хэлэхыем зүбшөөгыт, шадалтайшье нютагай Совет бултанда хэрэгтэйл даа. Харин мүнөө тэрэ эрхэгүй, үгытэй байһан зандаа, албан зургаануудай аашануудта эсэргүүгээр бодожо шадахагүй, нютагай хэрэглэмжэдэ таһалагдаһан мүнгэн зөөри дээрэ арай-шамай байха баатай болоно.

Соведүүдэй бүрин эрхэтэ засагые һэргээлгэ нютагай хэрэгүүдые өөрөө өөрыгөө хүтэлбэрилгын, өөрөө өөрыгөө һомололгын, өөрөө өөрыгөө хангалгын гуримда оруулха талаар нютагай хэрэгүүдые хүтэлбэрилгые шэнэдхэхэ гэжэ хараална. Засагай нютагуудай органуудта политическэ шэнжэ шанар олгохо, бэеэ даагаад хүдэлхөөр зоригжуулха, тэдэнэй түлөө асуудалнуудые ондоо хэншье шиидхэхэгүй гэһэн ойлгууламжа хэрэгтэй.

Соведүүдэй бэеэ дааһан байдалаа бэхижүүлгэдэнь али болохо аргаар туһалха гэшэ хубилган шэнэдхэлгын мүнөө үедэ партийна организацинуудай бэелүүлхэ эгээн шухала зорилгонуудай нэгэн мүн.

Общестывын бүхы хүсэнүүдые эдэбхитэй хүдэлмэридэ элсүүлхэ, тэдэнэй эдэбхи үүсхэлдэ, һайн дураараа ажал ябуулгада түшэглэхэ, захиралтаар бэшэ, зүб харгы замай нэрэ хүндөөр, этигэн ойлгуулгын онол аргаар хүдэлхэ гэшэ политическэ хүтэлбэриин сэсэн мэргэн ухаан бодолынь мүн гэшэ. Партийна комитедүүд иимэ бэлиг шадабаритай боложо байнхай.

КПСС-эй XIX конференци дээрэ хэлэгдэһые үшөө дахин дабтаха хүсэлэнтэйб: Соведүүдэй засагай бүрин түгэс эрхые һэргээлгэ социализмын политическэ системэдэ партиин өөрынгөө ээлдэг һуурииһаа гараха гэһэн удхатай бэшэ.

Парти хубилган шэнэдхэлгэ эхилхэ үүсхэл гаргаа, тэрэ мүнөө шэнэдхэлгые урагшань дабшуулагша, өөрөөшье ленинскэ ёһо гуримуудай ёһоор шэнэдхэгдэжэ байна. Имагтал парти өөрынгөө нэрэ хүндөөр, арга боломжонуудаар нэгэдүүлхы үүргэеэ дүүргэжэ, ниитэ нэгэ политика соогоо олон янзын, заримдаа ооһод хоорондоо зүрюу аша туһануудые багтаажа шадаха байна. Имагтал түрүү революционно хүсэн байха шэнжэ шанараа бусааһан, общестывын түрүү зэргэдэ дабшаха эрхээ саг үргэлжэ батадхаһан парти манай ороной дэбжэлтын шэнэ шатануудта дабшалтые хангажа шадаха.

Имагтал партииншье, Соведүүдэйшье политическэ системэдэ өөрынгөө үүргые ашаг үрэтэйгөөр дүүргэхын тула **партийна болон совет органуудай уялга үүргэнүүдые тон тодоор илгаха** шухала. Энэ шэглэлээр хүдэлмэри эхилэнхэй.

Конференциин һүүлдэ үнгэрһэн богонихон сагай туршада партийна органуудай гүрэнэй органуудтай зэргэшэхэ ушарнуудые болюулха, аппарадые шэнэлэн һэльбэжэ, бүхы шатын партийна, организацинуудай гол анхаралые политическэ хүтэлбэриин үүргэ дүүргэхэ хэрэгтэ шэглүүлхэ талаар хэмжээнүүд зохеогдоод, бэелүүлэгдэжэ эхилээ.

Соведүүдэй үүргые дээшэлүүлгэ гүйсэдхэхэ комитедүүдэй хүдэлмэри эрид һайжаруулха гээд хараална. Аппарадай баадхалгын гуримтай хахасаха, тэрэниие арадай түлөөлэгшэдэй мэдэлдэ оруулха гэһэн эрилтые бүрин дүүрэн үндэһэтэйгөөр дэбжүүлээбди. Харин энэмнай гүйсэдкомой таһагуудта хүдэлдэг мэргэжэлтэдые миин лэ даабари дүүргэдэг, эдэбхигүй хүнүүд болгохо гэһэн удхатай бэшэ. Үгы ааб даа. Хүсэтэй Совет, өөрынгөө шиидхэбэринүүдые бэелүүлхэдээ, һайнаар шэлэжэ абтаһан, үндэр дээдэ шадабаритай, үүсхэлтэй хүнүүдэй туһаламжада түшэглэхэ дуратай байдаг.

Соведүүдэй засаг бэхижүүлгын гол зорилго — **бата бэхи материально - финансова үндэһэ һуури байгуулга**, тэдэнэй эзэн ёһоной эршэ хүсые сүлөөлэлгэ ба хүн зониие хэрэгтэй бүхы юумээр хангахын түлөө харюусалгые дээшэлүүлгэ мүн.

Соведүүдые мүнгэн зөөрөөр хангалгын асуудалые элдэб бюджедүүдэй хоорондо зөөри миин лэ хубаарилжа шиидхэхэ һэдэлгэ хэдэг хашартай болоһон заншалһаа гараха шухала. Энэ ямаршье һайн юумэндэ хүргэнэгүй, харин тэрээншэегүй гүрэнэй финансова орёо байдалые муудхаана гэжэ дүй дүршэл харуулна.

Энэ асуудалые экономическа үндэһэ һуури дээрэ шиидхэхээр гэжэ һанагдана. Соведүүдэй хүтэлбэридэ нютагай дэлгүүртэ продукци гаргадаг болон элдэб туһаламжа үзүүлдэг предприятинуудые, агропромышленна комплексын, гэр байрын коммунальна ажахын болон социальна шэглэлэй бусад һалбаринуудай объектнүүдые дамжуулан үгэхэ шухала гэжэ һанагдана. Тэдэнь нютаг нютаг бүхэндэ хүгжэлтын ниитэ ажахын эрхэ байдал бүрилдүүлхэ байна.

Нютаг нютагуудай өөрөө өөрыгөө мүнгөөр хангалгада оролгые, ажахын тоосооной ёһо гуримуудые, экономическа талаараа үндэһэлэгдэһэн нормативуудые хэрэглэлгэдэ оролгые түргэдхэхэ шухала. Байгаалиин ба ажалай нөөсэнүүдэй түлөө түлбэри тогтоожо болохо гэжэ экономистнууд тоолоно.

Сессиин үзэмжэдэ табигдаһан хуулинуудай проектнүүдые зүбшэн хэлсэлгын үедэ Соведүүдэй материальна ба финансова арга боломжонуудта хабаатай олон тоото һонин дурадхалнууд оруулагдаһан байна. Тэдэ бүгэдэ тон анхаралтайгаар, уридшалан шиидхэхэ һэдэлгэгүйгөөр шэнжэлэгдэхэ болоно.

Нютагай Соведүүдэй эхин доро түлөөлэлгын болон сэхэ бэелүүлэгдэжэ байгаа демократиин бүхы түхэл янзануудай нэгэдэлые нютаг дээрэ өөһэдөө өөһэдыгөө хүтэлбэрилгын зам болгожо эршэтэйгээр нэбтэрүүлхэ шухала байһан тухай онсо хэлэхэ хүсэлэнтэйб. Референдумууд, суглаанууд болон сходууд үнгэргэгдэдэг байг лэ, тэдээн дээрэ эрхэтэд тэдэнэй һанаа зобоодог асуудалнуудые суртаа шиидхэдэг байг лэ.

Нютагуудай ниитэ хүдэлөөнүүд ба һайн дураараа ажал ябуулгын органууд үхибүүд болон инвалидууд тухай, байгаалиие, түүхын памятнигуудые сахин хамгаалгада нютагуудые болбосон түхэлтэй болгохо хэрэгтэ эдэбхитэйгээр оролсожо байна. Тэдэ хүтэлбэридэ болон өөрыгөө хүтэлбэрилгэдэ олон миллион хүнүүдые хабаадуулна. Бидэндэ энэл хэрэгтэй гэшэл.

Тодорхойлон хэлэхэдэ, зарабари захиргаануудые хүлеэжэ байнгүй хэрэг шиидхэлгые зоримгойгоор эмхидхэхэ шухала. Теэд нютагтаа өөрыгөө өөһэдөө хүтэлбэрилгэ тухай болон нютагай ажахы тухай һайн хуули хэрэгтэй. Тиимэ хуули мүнөө зохёогдожо байнхай, тэрэниие СССР-эй шэнэ Верховно Соведэй түрүүшын сесси дээрэ зүбшөө һаа һайн һэн.

VI.

Нүхэдүүд! Таанадай үзэмжэдэ табигдаһан СССР-эй арадай депутадуудай һунгалга тухай хуулиин проект **манай һунгуулиин системые үндэһөөрнь шэнэдхэһэн хэрэг** мүн гэжэ хэлээ һаа үлүүсэ юумэн үгы.

Шэнэ хуулишье, орон доторхи политическэ ажабайдалай мүнөө үеын оршон байдалшье урдаһаа хойшо соносхогдодог аад, сахигдадаггүй гуримуудай бодото байдалда бэелүүлгые лаб хангаха байха.

Һунгалтын шэнэ хуулиин эгээн шухала онсо шэнжэнь юуб гэхэдэ, һунгалта һунгуулиин нэгэ мандадтай округуудта хэдэн кандидадуудые дэбжүүлжэ үнгэргэхөөр хараалагдана. Иигэжэ ёһоор һунгажа, шэлэжэ абаха арга олгогдоно. Хубилган шэнэдхэлгын эрхэ байдалда ороноо хүтэлбэрилжэ шадаха бүрин дүүрэн шадалтай депутадуудай бүридэл бүридүүлхын тула энэ арга боломжонууд яажа хэрэглэгдэхэб гэһэн асуудал эгээн шухала болоод байна.

Һунгагша бүхэнэй кандидадуудтай танилсахын тула бидэ бии байгаа бүхы арга боломжонуудые бүрин дүүрэнээр хэрэглэхэ ёһотойбди. Суглаануудта хэдышье оролдоо һаа, бүхы хүн зониие суглуулхагүйт. Эндэ радио, телевидени, хэблэл ехэ үүргэ дүүргэхэ аргатай. Тэдээндэ үгтэһэн асуудалнуудта кандидадуудай харюусажа байһые, хөөрэлдөө, үгэ буляалдаануудые олондо харуулхаһаа үлүү юун байхаб даа. Тэндэ кандидадууд өөһэдынгөө үзэл бодолтой танилсуулна, сэхыень хэлэхэдэ, хэн ямар сэнтэйб гэжэ харуулха байна ха юм.

Зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадаһан олон хүнүүд хоёрһоо үсөөн бэшэ кандидадуудай дэбжүүлэгдэһэн лэ ушарта һунгалта үнгэргэхэ гэһэн заһабари оруулхые дурадхаа. Кандидадуудай тоо тухай асуудал һунгагшадай өөһэдөө шиидхэхэ эрхыень хизаарлахагүй гэһэн дурадхалнуудшье үсөөн бэшэ байгаа. Эдээниие анхаралдаа абажа, хуулиин проект дотор иимэ тобшолол оруулагдаа: һунгалтын бюллетень дотор хэдышье кандидат оруулагдажа болохо.

Эндэ бэрхэшээлнүүдэй гараха магадгүй байһаниинь ойлгосотой. Коллектив бүхэн өөрынгөө түлөөлэгшэдые дэбжүүлхые оролдохо, тиин хэрбээ энэ хэрэгые гуримшуулгые хараалаагүй һаа, өөрынгөө дураар шэлэхын оронда, ойлгохоор бэшэ юумэн болохо. Тиимэһээ һунгуулиин зохихо комиссиин бүридхэлдэ кандидадуудые оруулха эрхэтэй һунгалтын урдахи округной суглаан дээрэ кандидатурануудые уридшалан зүбшэн хэлсэхэ гээд проект соо хараалагдана. Манай һунгуулиин системэдэ иимэ шата хэрэгтэй гэшэ ха.

XIX конференциин шиидхэбэринүүдтэй зохилдуулан, ниитын эмхинүүдэй түлөөлэгшэдһөө СССР-эй арадай депутадуудай гурбанай нэгэ хубиие һунгаха тухай проект соо бэшэгдэһэн дүрим тушаа тад ондоо һанамжанууд хэлэгдэһэн байна. Зарим хүнүүд энээниие һайшаан дэмжээ, нүгөөдүүлынь һэжэг түрэһэн байгаа, харин гурбадахинь һунгуулиин системын ниитэ демократическа гуримһаа хадуурлга гэжэ тоолоһоншье байгаа.

Энэмнай шухала асуудал. Манай политическэ ажабайдалдахи шэнэ ехэ зүйл тухай хэлэгдэнэ. Тиин тэрэнэй ушар удхые ойлгохо, олониитын зүгһөө зүбшөөл абаха гэшэ шухала. Тиимэһээ энэ асуудал тухай тодорхойгоор тогтохомни.

Засагай зургаануудта ниитын эмхинүүдэй түлөөлэлгэ шэнэ эрхэ байдалда совет системын ленинскэ ёһо заншалнуудые һэргээлгэтэй таһаршагүй холбоотой гэжэ хараада абаха шухала. Гүрэнэй засаг эмхидхэлэй урда тээхи бүхы түхэл янзануудһаа энэ гурим гол түлэб юугээрээ илгардаг байгааб? Ажалшадтай сэхэ, саг үргэлжын холбоотой байһаараа тэрэ илгардаг байгаа. Арадай засагай үмэнэһөө хэрэгүүдые шиидхэдэг зургаанууд шэнгээр бэшэ, харин үргэн ниитэ арад зоной суглаанууд шэнгээр Соведүүд болон тэдэнэй съездүүд хүдэлдэг байгаа.

Энэ шэнжэ шанарай алдагдаһаниинь халагламаар. Мүнөө энэ байдал эрид хубилагдана. Нэгэ талаһаа территориальна ба национально-территориальна округуудаар үнгэргэгдэхэ һунгалтануудай үнэхөөрөө демократическа шэнжэ шанар һэргээгдэнэ, харин нүгөө талаһаа ниитын эмхинүүдэй түлөөлэгшэд нэмэжэ һунгагдаха болоно.

Энэ һүүлшын хэмжээн юу үгэхэ гээшэб?

Нэгэдэхеэр, ажалшад ниитын эмхинүүдэй туһаламжаар гүрэнэй засагай ажал ябуулгада сэхэ нүлөө үзүүлхэ үшөө нэгэ аргатай болохо. Ондоогоор хэлэхэдэ, шэнэ эрхэ байдалда шэнэ аргаар совет системын энэ онсо шухаг шэнжэнь һэргээгдэхэ байна.

Хоёрдохёор, дурадхагдаһан шэнэ зүйл хадаа манай эрхэ байдалда үндэһэжэһэн демократическа заншалта түхэл янзануудые болюулха бэшэ, харин бүри ондоо шэнжэтэй болгохо. Ниитын эмхинүүдэй түлөөлэлгэнь территориальна ба национальна бүлгэмүүдэй түлөөлэлгэтэй хамта арадай засаг хангаха үшөө нэгэ зам нээнэ гэшэ. Манай общестывын бүхы ангинуудай болон бүлэг бүлэг зонуудай тодорхой аша туһые, хүсэл эрмэлзэлые ба эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые бүри хүсэдөөр хараада абаха арга боломжо байгуулагдаха. Энэмнай социалис ёһоор элдэб ондоо һанамжа дурадхалнуудаа хэлэхэ ябадал болохо байна.

Гурбадахяар, шэнэ гурим совет политическэ байгуулалтын хубинь болохо ниитын эмхинүүдтэ һайн нүлөө үзүүлхэ, тэдэнэй хүдэлмэриие эдэбхижүүлгэдэ туһа болохо зэргэтэй. Засагай зургаануудта түлөөлхэ эрхэтэй болоходоо, тэдэнэй туд бүхэниинь тэрээгээр нэгэдүүлэгдэһэн хүнүүдэй аша туһые, өөрынгөө политическэ хараа шугамые тодоор элирхэйлхэ ёһотой болоно.

Энэ хараа шугамые эмхи дотор, бүхы общество дотор зүбшэн хэлсэхэдэ, дутуу дунданууды элирүүлхэ, зэргэнүүдые бэхижүүлхэ арга олгохо, һунгуулиин кампаниин үедэ шэнэ кадрнууд дэбжүүлэгдэхэ, жиирэй гэшүүдэй эдэбхи үүсхэл дээшэлхэ бшуу.

Юрэдөө, энээнэй эсэстэ Соведүүдтэ ба ниитын эмхинүүдтэ шэнэ хүсэн нэмэхэ гэжэ хүлеэжэ болохо.

Зүбшэн хэлсэлгын үедэ хүнүүдэй хэлэһэн баримта һаналнуудые хаража үзэебди.

Манай хүнүүдэй зарим хубинь территориальна ба национально-территориальна округуудта һунгагдаһан депутадуудаар лэ түлөөлэгдэхэ, харин бусадайнь аша туһые эдээнһээ гадна ниитын эмхинүүдһээ һунгагдаһан депутадууд хамгаалха, тиимэһээ иимэ гурим таарахагүй гэжэ тоолоно. Иимэ баримта һаналые зүбшөөнгүй байхын аргагүй.

Юуб гэбэл, ниитын эмхинүүдтэ ороной хүн зон бултадаа шахуу ородог гэшэ. Энэмнай 20 миллион шахуу гэшүүдтэй коммунис парти; зэргэнүүдтээ 36 миллион хүбүүд, басагадые нэгэдүүлдэг ленинскэ комсомол; бүхы шахуу хүдэлмэришэд болон алба хаагшадһаа бүридэһэн профсоюзууд; кооперативууд гэхэ гү, али манай бүхы колхозно тараашад, гадна эд хэрэглэгшэдэй, олзоборилгын ба шэнээр байгуулагдажа байһан кооперативна бүлгэмүүдэй гэшүүд; бүхы совет эхэнэрнүүдэй аша туһые хамгаалха уялгатай эхэнэрнүүдэй соведүүд; 50 миллионһоо дээшэ пенсионернүүдые түлөөлдэг ветерануудай совет ба аха үеын хүнүүд; бүхы үндэһэ яһатанай совет соёлой ажал ябуулагшадые нэгэдүүлдэг зохёохы ажалтанай холбоонууд, эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэдэй ба бусад нэгэдэлнүүд болоно гэшэ.

Ниитын эмхинүүд хэниие хабаадуулнагүйб гэһэн асуудал табиһан дээрэ. Тэдэнэр, мүн территориальна ба национально-территориальна округуудаар дамжуулагдан, засагай зургаануудта бүхы совет эрхэтэд түлөөлэгдэхэ гэжэ хэлэбэл, зүб болохо.

Саашань хэлэхэдэ, иимэ. Ниитын эмхинүүдэй түлөөлэлгын гол ёһые һайшааха зуураа, зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадаһан олохоч хүнүүд депутадуудые һунгаха талаар дурадхагдаһан гурим демократическа шэнжэтэй бэшэ гэжэ тоолоһон байгаа. Доодо шатын эмхи зургаанууд гү, али һунгуулиин округуудта энээниие хэбэл, зүйтэй гэжэ тэдэнэр тоолоно. Бэшэ һаа, бүхы энэ хэрэг албан хойрог шэнжэтэй болохо, ямар нэгэн ниитын эмхиин хүтэлбэрилэгшэд лэ депутадуудаар баталагдаха болохо.

Хуулиин проектнүүдэй һаял бэлдэгдэжэ байхада, иимэрхүүгээр болгоомжолһон байгаа гээд ажаглалтай. Имагтал тиимэһээ ниитын эмхинүүдэй съездүүдэй, конференцинуудэй гү, али пленумуудай засоданинууд дээрэ кандидадуудые дэбжүүлхэ ба һунгалта үнгэргэхэ дурадхал болюулагдаһан юм. Иимэ ушарта кандидатурануудые зүбөөр зүбшэн хэлсэлгые хангахын аргагүй һэн.

Кандидадуудые дэбжүүлхэдээ, нютагай зургаануудһаа, доодо шатын коллективүүдһээ ба ниитын эдэ эмхинүүдэй гэшүүдһээ ороһон дурадхалнуудые ниитэ союзна зургаанууд хараада абаха зэргэтэй гэһэн үшөө нэгэ лаблалта хуулиин проектдэ зүбшэн хэлсэлгын дүнгүүдээр оруулагдаа һэн.

Кандидадуудые дэбжүүлһэнэй һүүлээр олоной зүбшэн хэлсэлгэ яһала удаан болзор соо, 1—2 һара соо үнгэргэгдэхэ гэжэ мүн лэ хараада абаха хэрэгтэй. Зүбшэн хэлсэлгын үедэ гансашье тус эмхиин гэшүүд бэшэ, харин бусад эрхэтэд һаналаа хэлэхэ аргатай. Эдэ бүгэдын һүүлээр лэ съезд гү, али ээлжээтэ пленум дээрэ нюусаар дуугаа үгэлгөөр депутадууд һунгагдаха юм.

Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, бүхы юумэн обществодо мэдээжэ байха. Тиимэһээ арад зондо ехээр дэмжэгдэдэггүй хүнүүдые шэлэхэ арга боломжо үсөөн болохо гэһэн удхатай.

Засагай зургаануудта ниитын эмхинүүдые түлөөлхэ талаар дурадхагдаһан гуримай һайн талань иимэ гэшэ. Шэнэ гуримай нэбтэрүүлэгдэхэдэ, манай социалис демократида шэнэ шанар олгогдохо бэзэ гэжэ һанагдана.

Энэмнай юрын бэшэ хэрэг, хэмжээгээрээ ба шэнжэ шанараараа энээндэл адлирхуу юумэн дэлхэй дээрэ үгы. Энэ сесси дээрэ тус асуудалаар һанал болоо үшөө дахин халан абалсаябди. Депутадуудые һунгаха гуримда ямар нэгэн лаблалтануудые оруулха эрилтэ бодото байдалаар, дүй дүршэлөөр табигдана гэжэ хараада абаха хэрэгтэй.

Шэнэ хуулиие хэрэглэжэ эхилбэл, тэрэ өөрыгөө харуулха. Хэрбээ заһабари оруулха хэрэгтэй болоо һаань, оруулхабди. Мүнөө эхилхэ гэшэл шухала.

Ниитын эмхинүүдһээ дэбжүүлэгдэһэн депутадууд гансал өөрынгөө эмхиин аша туһые аршалан хамгаалха гэжэ зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадаһан зарим хүнүүд болгоомжолһон байна. Иимэ ушарта ямаршье депутадта иимэрхүү гомдол оруулжа болохо гэшэ, юуб гэбэл, засагай зургаанда тэрэниие һунгаһан хүнүүдэй дура зоригые тэрэ элирхэйлхэ уялгатай ха юм.

Ондоогоор хэлэхэдэ, хүн зоной тодорхой бүлэгүүдэй түлөөлэгдэхэ ябадал, тэдэнэй онсо илгаатай эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые аршалан хамгаалха гэшэ ойлгосотой зүб хэрэг. Тэрээнгүйгөөр түлөөлэлгын гурим бүхы удха шанараа алдаха бшуу.

Теэд энэмнай өөрынгөө асуудалай нэгэл талань болоно. Нүгөөдэ, баһал шухала талань юун болоноб гэбэл, депутат бүхэн ниитэ гүрэнэй удха шанартай асуудалнуудые шиидхэлгэдэ хабаададаг. Тиимэһээ гансашье һунгагшадайнгаа бэшэ, харин бүхы арадайнгаа урда харюусаха зэргэтэй. Республикые гү, али профсоюзуудые, территориальна округ гү, али зохёохы ажалтанай холбооое — хэниешье түлөөлжэ байхадаа, энэмнай арадай депутат болоно. Тиимэһээ засагай зургаануудта миил хүдэлмэришэн, колхозник, эрдэмтэ бэшэ, харин нэн түрүүн политическэ ажал ябуулагша болоно гэжэ тоологдоно гэшэ.

Байгал нуурые аршалан хамгаалха талаар яаралтай хэмжээнүүдые абаха шухала гэжэ общестывын анхаралые хандуулһан совет ехэ хэдэ хэдэн уран зохёолшодой ба эрдэмтэдэй нэрэнүүд орон соомнайшье, бүхы дэлхэй дээрэ мэдээжэ. Зохихо эмхи зургаанууд тэдэниие арадай депутадуудаар һунгаха шиидхэбэри абаба гэел даа. Эдэ хүнүүд уран зохёолшод гү, али Наукануудай академиин гансал мэргэжэлэй аша туһые хамгаалгаар ажал ябуулгаяа дүүргэхэ гэшэ гү? Үгы ааб даа.

Ёһотой патриот хүн Эсэгэ орон тухайгаа һанаата болодог. Арадай этигэл найдалда хүртэһэн политическэ ажал ябуулагша хадаа бүхы арадай эрилтэ хэрэглэмжэнүүдтэй, бидэнэй хүн бүхэнэй һуудал байдалай эсэсэй эсэстэ дулдыдадаг бүхы общестывын хүгжэлтын зорилгонуудтай һунгагшадайнгаа аша туһые нягтаар холбожо шадаха уялгатай гэшэ.

Хубилган шэнэдхэлгын шэнэ үдэр бүхэн обществодо иимэ хүнүүдые элирүүлнэ. Ороной хүдэлмэришэн анги, таряашад, интеллигенци өөһэдынгөө эрхим түлөөлэгшэдые засагай шэнэ зургаануудта дэбжүүлхэ бээз гэжэ бидэ найданабди.

Бэлэн бэшэ, совет засагай бүхы түүхэдэхи эгээл шухала һунгуулиин кампанинуудай нэгэниинь бидэниие хүлеэнэ. Кандидадуудые дэбжүүлгэ, тэдэниие зүбшэн хэлсэлгэ, хараа бодолнуудые сасуулжа үзэлгэ һунгалтануудай түгэсхэлэй шата — дуугаа үгэлгэ шэнэ үндэһэ һуури дээрэ үнгэргэгдэхэ болоно. Энэ һунгалта ехэ з ү б ө ө р, харюусалгатайгаар үнгэргэгдэхэ зэргэтэй. СССР-эй а р а д а й депутадуудай съездын шэнэ бүридэлдэ ямар хүнүүдэй ороһонһоо, шэнэ Верховно Соведтэ ямар хүнүүдэй ерэһэнһээ ороноймнай ерээдүй айхабтар ехээр дулдыдаха бшуу.

VII.

Нүхэд депутадууд! Сүүдэй хуулиин реформо хэжэ эхилхэ зорилго Верховно Соведэй мүнөөнэй сессиин хубида тудаба. Тус реформын ёһоор, хэдэ хэдэн тон ехэ хубилалтанууд болохо гэжэ хараалагдана. Манай гүрэн дотор эрхэ сахилгын бүхы хэрэг ябуулгада, сүүд, прокуратурын, адвокатура, арбитражай, милициин, ажал хүүлэжэ заһаруулха эмхи зургаануудай хүдэлмэридэ тиимэ хубилалтанууд болохо ёһотой.

КПСС-эй XIX конференциин шиидхэбэринүүдтэй зохилдуулан хэгдэхэ энэ ехэ хүдэлмэри гол түлэбтөө ерэхэ жэлдэ бэелүүлэгдэжэ дүүрэхэ зэргэтэй. Тиихэ зуура, энэ реформо хадаа али нэгэн зургаануудай байгууламжые хубилгаад лэ, шэнэ үүргэ, гурим тогтоогоод лэ дүүрэшэхэ бэшэ, харин шэнээр ажаллаха дүй дүршэлтэй болгохо, ондоогоор хэлэбэл, нилээд удаан саг соо бэелүүлэгдэхэ байна.

Сүүдэй-эрхын гуримда гол шухала удха шанартай асуудал шиидхэхэ тухай эндэ хэлэгдэнэ. Үнэхөөрөөшье, сүүд гэшэмнай хуули ёһо сахиха эгээн шухала арга мүн. Хүнүүдэй хуби заяаниинь, тэдэнэй аша туһые хамгаалха, гүрэн эрхэтэн хоёрой хоорондоо хуулиин ёһоор тодорхойлогдоһон харилсаануудые сахиха хэрэг сүүдһээ нилээд ехээр дулдыдана.

Тиимэһээ судьянарай өөһэдөө мэдэлтэй, ойроо хүртэшэгүй байха хэрэгые хангаха, сүүдые үнэн зүбөөр, нюур сахингүйгөөр хэхэ арга судьянарта олгохо гэшэ тон шухала удха шанартай юм. Сүүдэй-хуулиин гуримда хабаатай Конституциин гурбан статьянуудта оруулагдаһан нэмэлтэнүүд соо эгээл энэ зорилго шиидхэгдэнэ.

Сүүдэй өөһэдөө мэдэлтэй байха ябадал тэрэнэй хайшан гээд бүрилдүүлэгдэһэнһээнь нилээд болохо байна. Район, городуудай, округ, область, хизаарнуудай сүүдүүдые арадай депутадуудай тус тус Соведүүд һунгадаг болохо гэжэ һаа толилогдоһон проект соо хараалагдаа һэн.

Энээн тушаа ехэ арсалдаан болоо гэжэ сэхэ хэлэхэ байнаб. Сүүдүүдые хуушан Соведүүд һунгахагүй, харин политическэ гуримай шэнэдхэгдэһэнэй ашаар бүридүүлэгдэһэн түлөөлэлгэтэ зургаанууд һунгадаг болохо гэжэ хараалан, тиимэ шиидхэбэри абтаһан юм. Зүгөөр, арад зоной хамтаараа зүбшэн хэлсэхэ үедэ тиимэ гурим дэмжэгдэбэгүй. КПСС-эй XIX конференциин хараалһанай ёһоор, арадай судьянарые дээдэ шатын Соведүүд һунгадаг зандаа байг гэжэ олонхи зон дурадхаба.

Нютагай засаг бариашанай зүгһөө судьянарай ажалда хамааралсаха ябадал саашадаа огтолон болюулха тухай манай хүнүүдэй ямар ехээр һаналаа табижа байһые энэ баримта дахин гэршэлнэ. Депутадуудта тараажа үгтэһэн хуулиин проект соо зохихо заһабари оруулагданхай.

Судьянарые дээдэ шатын Соведүүдэй һунгадаг байхадань, районой (городой) сүүдүүдэй заседательнуудые эрхэтэн зон урдынхидаал адляар өөһэдынгөө хүдэлдэг гү, али һуудаг газарта суглаанууд дээрээ сэхэ дуугаа үгэжэ һунгадаг байха юм гэжэ онсолон тэмдэглэхэ ёһотой.

Тиихэлээрээ, арадай сүүд хоёр гол ёһоной үндэһөөр бүридүүлэгдэхэ болоно: заседательнуудые улад зон сэхэ өөһэдөө һунгаха, харин судьянарые засагай түлөөлэлгэтэ зургаанууд һунгаха болоно. Иигэжэ таарулан һунгаха гэшэ зүйтэй зүб байна, тиихэдээ манай сүүдүүдые хүн зондо бүри хүндэтэй болгохо байна.

Судьянарай этигэмжэ түлөөлэлгын болзорые табан жэлһээ арбан жэл болотор, арадай заседательнуудайхиие — табан жэл хүрэтэр һунаахада, судьянарай өөһэдөө мэдэлтэй байха ябадал хангахада мүн лэ туһалха болоно.

Сүүд үнэн зүбөөр хэхэдэ эгээн таарамжатай зохид арга боломжонуудые хангаха зуураа, хуулиин проект хадаа һунгаһан зонойнгоо урда — һунгагшадай, Соведүүдэй урда судьянарай, арадай заседательнуудай тоосожо байха ябадал хараада абтана. Энэ баһал шухала байна. Судьянар имагтал хуулиин мэдэлдэ байдагшье һаа, эдээнэй хэдэн ажал хүдэлмэринь демократическа хиналтаһаа гараха ёһогүй, тиигэхэ зуура, тус тус хэрэгүүдые хаража үзэхэ ябадалда иимэ хиналтын хамааргүй байһаниинь эли.

Сүүдэй зургаануудта хабаатайгаар Конституцида оруулагдаһан хубилалта, нэмэлтэнүүдые баталан абаһанай удаань СССР дотор сүүдэй хэрэгэй байгууламжа тухай ССР Союзай, союзна республиканууудай хуулинуудай шэнэ үндэһэ һуурииө, судьянарай статус тухай хуулиие, мүн бусадшье зүйлнүүдые баталха ёһотой болоно. Эдэ бүгэдын үндэһөөр, хуули сахиха, манай демократическа гол ёһонуудые болон хуули журамуудые сахиха, хүнүүдэй эрхэ, сүлөө хамгаалха уялгатай бүхы зургаануудай хүдэлмэринь эрид шууд хубилган шэнэдхэгдэхэ байна. Хуули ёһо сахидаг гүрэн боложо хүгжөөгдэхэтэй хамта, хуули гаргалгын бүхы гол һалбаринуудынь эрид ехээр шэнэлэгдэхэ зэргэтэй байһан ушарые бидэ хараадаа абанабди. Гүрэнэй засагай эгээн дээдэ бэелэл бологшо имагтал хуули хадаа хуули гурим сахилгын үндэһэ һууринь боложо үгэхэ, хуулиһаа гадуур юумэ хэдэг, илангаяа албан зургаанай талабарижа хуулишуу юумэ гаргадаг ушарые түрихэ зэргэтэй.

Профсоюзуудай эрхэ тухай, залуушуул тухай, һайн дуранай бүлгэм, нэгэдэлнүүд тухай хэблэл болон олондо мэдээсэжэ байдаг бусад хэрэгсэлнүүд тухай, гүрэнэй зургаануудай, ниитын эмхинүүдэй ажал ябуулгаяа эрхилхэдээ, олониитэдэ мэдээсэжэ байха тухай хуулинуудые баталан абалга хадаа арад зоной өөһэдөө өөһэдыгөө мэдээд хүтэлбэрилгые хүгжөөхэ, политическэ гуримые улам нарижуулха хэрэгтэ зорюулагдана.

Хүнэй эрхые бүримүһэн хангахын тула, эрхэтэнэй, ажалай, гэр байрын, пенсиин талаар абтаһан хуулинуудые бүри һайн болгохо, шажанда шүтэлгын эрхэ сүлөө тухай, эрхэтэнэй дурадхал, мэдүүлгэ, гомдол хаража үзэхэ гурим гэхэ мэтэ тухай хуулинуудые баталан абаха хэрэгтэй байна.

Хуулиин реформодо хабаатай баһа нэгэ шухала ушарта анхарал хандуулхаяа хүсэнэб. Иимэ реформые хэн бэелүүлхэ ёһотойб? Гол түлэбтөө энэмнай бүгэдын анхаралда байха зэргэтэй юм ааб даа, теэд мэргэжэлтэд шадабариингаа, албан хэрэгэйнгээ талаар эрхэ ёһодо, сүүдтэ хабаатай хүнүүдэй эндэ илангаяа ехэ харюусалгатай байһаниинь ойлгосотой. Тиимэһээ юридическэ х ү д э л м э р и л э г ш э д ы е бэлдэхэ хэрэгые горитойгоор һайжаруулха зорилго табигдана. Хуули гурим сахиха зургаануудһаа гадна, мүн арадай депутадуудай Соведүүдтэ, министерствэнүүд, предприятинуудта, эмхи зургаануудта, кооперативуудта юристнүүд хэрэгтэй байна.

Гэхэтэй хамта, хуули ёһо сахидаг гүрэниие байгуулга хадаа имагтал гүрэнэй ниитын зургаануудай хэрэг бэшэ юм. Бүхы эрхэтэнэй эдэбхитэй хабаадалгагүйгөөр, бүхы общестывын эрхэ гуримай болон политическэ соёл культурые дээшэлүүлэнгүйгөөр тиимэ гүрэн байгуулхын аргагүй гэшэ. Эндэ гол шухала юумэниинь гэбэл, совет хүнүүдые политическэ ажал хэрэгтэ сэхэ хабаадуулха, ороноо хүтэлбэрилгэдэ эдэбхитэйгээр хабаадуулха ябадал болоно.

* * *

Нүхэд депутадууд! Бүхы арадай зүбшэн хэлсэлгэ хараадаа абажа, хуулинуудые КПСС-эй ЦК-гай үсэглэлдэр болоһон Пленум дээрэ хаража үзэбэ. Юрэнхы дээрээ эдэ хуулинууд КПСС-эй XIX Бүхэсоюзна конференциин хараалһан политическэ байгууламжын реформын зорилгонуудтай зохилдон тааралдана.

Совет общестывые шэнэдхэн хубилгаха зорилгые партиимнай табиһаар гурбан жэл хахад болобо. Энэ хугасаа дотор партиин, арад зоной хэһэн оюун ухаанай угаа ехэ ажал хүдэлмэриин ашаар өөһэдынгөө зорилгонуудые, эдэ зорилгонуудаа бэелүүлхэ арга шадабариие улам гүнзэгыгөөр бодожо үзэхэ арга олгобо.

Хубилган шэнэдхэлгые хэжэ эхилхэдээ, бидэнэр эгээн түрүүндэ экономическа зорилгонуудта анхаралаа табяабди. Эдэ зорилгонууд партийна болон гүрэнэй бүхы зургаануудай хүдэлмэридэ эгээн шухала һуури мүнөөшье ээлнэ.

Эдээ хоолой асуудалые тон богони болзор соо шиидхэхын тула, совет хүнүүдэй эгээн шухала бусадшье эрилтэнүүдые бүри түргэнөөр хангахын тула хамаг шадалаараа оролдохо шухала. Энээниие бэелүүлхэ арга зам гэбэл, ажахыгаа эрхилэлгын, экономикоёо хүтэлбэрилгын бүхы гуримые эрид шэнэдхэн хубилгаха ябадал мүн.

Элидхэлэйнгээ эхиндэ хэлэһэнээ дабтахыемни зүбшөөгыт! Экономическа, мүн ниитын хүгжэлтын бусад бүхы зорилгонуудые бэелүүлхэ шухала арга гэбэл, гүрэнэй болон ниитын бүхы байдалда демократиие үргэдхэхэ, арад зоной үүсхэл оролдолго гаргаха, зохёохы ажал хэхэ бүхы арга боломжо байгуулха хэрэг, мүн социализмые демократитай нэгэдүүлэн холбохо, энээнэй үндэһөөр манай общестывын байгууламжын бүхы арга боломжонуудые хүгжөөн бадаруулха зорилго урдаа табяад байхадаа, бидэ иимэ юумые түр зуурашье мартаха эрхэгүйбди гэбэл, социалис демократизм, юрэдөө ямаршье демократизм гэшэ эмхи журамгүй байха, дураараа болохо, зоргоороо аашалха ябадалтай огтошье холбоогүй юм. Энэмнай тад ондоо удхатай юм гэбэл, хүнүүдые хэтэрхы шанга журам сахилгаһаа абарха, зохёохы ажал, хүдэлмэридөө өөһэдынгөө дүршэл шадабариие дураараа харуулхыень тула, ниитэ зоной хэрэг шиидхэлгэдэ эдэбхитэйгээр хабаадалсахын тула али бүхы арга боломжо олгохо гэшэмнай орон доторхи байдалай түлөө, оронойнгоо мүнөөнэй болон ерээдүйн байдалай түлөө хүн бүхэнэй өөһэдынь харюусалгыешье дээшэлүүлхэ гэһэн удхатай юм.

Эгээл демократиие хүгжөөжэ байха үедэ хуули журамые хүндэлхэгүй ябадал, ондоо эрхэтэнэй аша туһые, эрхэ ёһые хэрэгсээхэ, тоохогүй ябадал гаргажа болохогүй гэшэ.

Хубилган шэнэдхэлгэ, демократиие хүгжөөлгэ, олондо мэдээсэлгэ хадаа гүрэнэй болон ниитын журам сахилгатай, али бүхы муу муухай үзэгдэлнүүдэй урдаһаа эрид шангаар эсэргүүсэн тэмсэлгэтэй нягта холбоотой юм. Иимэ муу үзэгдэлнүүд манайда үсөөн бэшэ бии.

Политическэ реформые уласхоорондын талаһаань абажа, хэдэн үгэ хэлэхэдэ иимэ.

Манай уласхоорондын политика хадаа СССР доторхи хубилалтануудай, хубилган шэнэдхэлгымнай шэнжэ шанартайнь бодото дээрээ холбоотой юм. Гэжэ миил теоретическэ талаар бэшэ, харин һүүлэй үеын бодото хүгжэлтын үндэһөөр XIX парконференци баримталан харуулаа һэн. Бүри тодорхойгоор хэлэхэ болоо һаа, уласхоорондын политикамнай совет общество дотор демократиие хүгжөөлгэтэй холбоотой юм.

Политическэ гурим байгуулалтын хэмжээн соо уласхоорондын политикын асуудалнуудые хэрэг бүтээхы ёһоор, мэргэжэл шадабаритайгаар зүбшэн хэлсэхэ Конституциин үндэһөөр тогтоогдохо бүрин эрхэтэй бодото гурим байгуулаябди гэжэ конференци дээрэ үгэеэ ойлголсоо һэмди. Мүнөө бидэнэй хэлсэжэ байгаа гүрэнэй засагай байгууламжа иимэ зүйлые найдамтай батаар хангаха байна: манай уласхоорондын ажал ябуулгатай холбоотой бүхы юумэн арад зоной аша туһада тэрэнэй амгалан байдал хүсэдэг дура хүсэлдэ зорюулагдана.

Политическэ хүгжэлтые улам гүнзэгырүүлхэ, эрхэ сахижа байха социалис гүрэниие бүридүүлхэ гэшэмнай бүхы политикые арадай зүгһөө бүришье наринаар сахиха гэһэн удхатай байна, тиихэлээрээ шэнэ бодомжын үндэһөөр гадаадымнай политикын улам шударгы сэхэ байха хэрэг хангана.

Мүнөөнэй сессиин, удаань арадай депутадуудай съездын шиидхэбэринүүд манай политическэ реформын тон шухала зүйлынь болохо байна. Энэ политическэ реформын бата хүгжэлтэнь Советскэ Союзые шэнэ, демократическа шэнжэ түхэлтэй болгоно. Тус баримта хадаа уласхоорондын харилсаануудые һайжаруулха морально-политическэ шухала зүйлынь мүн гэжэ мүнөө хаа хаанагүй мэдэрнэ.

Гадаадын политикын талаар бидэнэй хэжэ байгаа хүдэлмэри юрэнхы дээрээ иимэ байна, нүхэд депутадууд. Манай олон үндэһэ яһатанай агууехэ гүрэндэ демократи хүгжөөн бэхижүүлхын түлөө харюусаха та бидэнэй харюусалгын хэмжээншье иимэл байна.

Нүхэд депутадууд! СССР-эй Верховно Соведэй мүнөө болоожо байгаа сессиин үзэмжэдэ табигдаһан хуулиин проектнүүд дотор бүгэдэ арадай хамтаараа зүбшэн хэлсэһэнэй дүнгүүд хараада абтанхай. Хуулиин эдэ проектнүүдые тус сесси һайшааха бэзэ, тиин манай орон дотор социалис демократи хүгжөөхэ замда тон ехэ алхам хэгдэхэ бэзэ гэжэ найдахыемни зүбшөөгыт. (Удаан үргэлжэлһэн альга ташалга).

СССР-эй арбан нэгэдэхи зарлалай Верховн[о] Соведэй ээлжээтэ бэшэ арбан хоёрдохи сесс[и]

[Түгэсхэл. Эхиниинь 1-дэхи нюурта].

Комсомолой хэдэн организацинуудай бүхыдэнь гү, али зарим тэды буруушааһан байгаашье һаань, хуулиин проектнүүдые баталан абахын түлөө дуугаа үгэхэб, гэжэ депутат хэлэбэ. Хэды наринаар зохёогдоогүй хуули ямаршье нарин удхатай аад, хуули буса бэйдал хангаха хуулиһаа үлүү байха гэжэ тэрэ мэдүүлбэ.

Тэрэнэй һанамжын ёһоор, дурадхагдаһан хуулиин проектнүүд, тобшолоң хэлэбэл, СССР-эй Конституциин 121-дэхи статьягай шэнэ найруулга залуушуул тушаа шанга политика бүридхэхэ бодото арга боломжо нээнэ. СССР-эй Верховно Соведэй залуушуулай хэрэгүүдэй талаар комитет байгуулхые ВЛКСМ-эй ЦК-гай үмэнэһөө тэрэ дурадхаһан, комсомолой һунгалтын урдахи эдэбхитэй кампани үнгэрэгэхэ гол ёһонууд тухай хэлэһэн байна.

Зүбшэн хэлсэгдэжэ байгаа хуулиин проектнүүд совет политическэ системын реформын олохон асуудалнуудые дайрана гэжэ Татарай АССР-эй Набережные Челны хотоһоо үйлэдбэриин «Камгэсэнергострой» нэгэдэлэй бригадир депутат **В. С. Мавликов** тэмдэглэбэ. Бүхэсоюзна XIX партконференциин шиидхэбэринүүдтэй зохилдуулан, хуулиин проектнүүдые бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгын дүнгүүдые хараада абан, СССР-эй гүрэнэй засагай түлөөлэлгэтэ зургаануудые бүридхэлгэ хубилган шэнэдхэлгые саашадань гүнзэгырүүлгэдэ, демократи хүгжөөлгэдэ, социалис хуули ёһото гүрэн байгуулгада ехэ түлхисэ болохо байна.

Сессиин зүбшэн хэлсэжэ байһан документнүүдээр үгэ хэлэгшэ хэдэ хэдэн тодорхой дурадхалнуудые оруулаа. Һунгалтада хабаадагшадай хахадһаа олонхиин дуугаар дэмжэгдэһэн кандидат һунгагдаа гэжэ тоологдохо тухай дүрим арадай депутадуудай һунгалта тухай хуулиин проектдэ оруулха дүрим һайшаагаад, хэрбээ дахилтын һунгалтада кандидадуудай нэгэнэйньшье һунгагдаагүй һаа, һунгалтада хабаадагшадай олонхиин дуугаар дэмжэгдэһэн хүниинь һунгагдаһан дээрэ тоологдохо гэжэ нэмэхые дурадхаба.

Үгэ хэлэгшын һанамжын ёһоор, ниитын эмхинүүдһээ депутадуудые дэбжүүлгэ тэдэнэй түлөөлэлгые ба эдэбхи үүсхэлые горитойгоор дээшэлүүлхэ болоно. Нүгөө талаһаа, ниитын эмхинүүдэй аппарадуудай штатна хүдэлмэрилэгшэдһөө засагай дээдын зургаануудые бүридхэхэ арга боломжо бии.

Албан зургаануудай аша туһа үсөөн бэшэ ушарта нютагуудай аша туһатай таарадаггүй гэжэ Набережные Челны хотын ажабайдал дээрэһээ депутат тодорхой жэшээнүүдые харуулаа. Жэшээнь, элүүрые хамгаалгые шэнэдхэн эмхидхэхэ талаар түс хотодо эхилһэн хүдэлмэриие РСФСР-эй Минздравай «Росмедтехника» управлениин хүдэлмэрилэгшэд һаатуулна. Депутадуудай хиналтые, эрхэнүүдые хуулиин ёһоор шангадхаха хэрэгтэй гэжэ үгэ хэлэгшэ тоолоно.

Совет һунгуулиин системэдэ өөрын захиргаанай үндэһэ һуури баталалгада зүбшэн хэлсэгдэжэ байһан хуулиин проектнүүдэй олохон дүримүүд туһалха байна гэжэ Латвиин ССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ **А. В. Горбунов** хэлэбэ. Энэнь нэн түрүүн бүхы ушарнуудта хэдэн кандидадуудай дундаһаа арадай депутадуудые һунгалга, бусад зургаануудта хүтэлбэрилхы тушаалнуудые ээлжэ ябадалтай депутадай статусай таарахагүй байлга, арадай депутадуудай Соведээр һунгагдаһан гү, али томилогдоһон тушаалта нюурнуудта удаа дараалан хоёр болзорһоо дээшэ тушаалнуудые ээлэлгые хорилго ба бусад болоно.

Үгэ хэлэгшын һанамжын ёһоор, хуулиин эдэ проектнүүдэй зарим дүримүүд арадай) социалис өөрын захиргаа батадхаха зорилготой тааранагүй. СССР-эй Верховно Соведэй ажал ябуулгада манай ниитын эмхинүүдэй баян дүй дүршэлые хэрэглэхэ, тэдэнэй гэшүүдэй түсгаар аша туһа хараада абаха хэрэгтэй ааб даа. Тэзд хайшан гэжэ энээниие түйлахаб? Үгэ хэлэгшын һанамжын ёһоор, СССР-эй хүсэндөө байгаа Конституци соо баталагдаһан һунгуулиин демократическа гурбан гол ёһые хүтэлбэри болгохо хэрэгтэй. Ниитын эмхинүүдһээ депутадуудые һунгалга бүгэдэ ниитын, адли тэгшэ эрхэтэй ба сэхэ байха зэргэтэй.

Һунгаха эрхэ олгохо үнэмшэлгэнүүдһээ арсахые үгэ хэлэгшэ дурадхаба. СССР-эй Верховно Соведэй Союзай Соведтэ Союзна республикануудай түлөөлэлгэнь республикын хүн зоной тоотой тааруу байха зэргэтэй.

Нютагай Соведүүдтэ дүүрэн засаг хангаха асуудалнууд дээрэ тогтоходоо, түбэй албан зургаануудай таарамжагүй, заримдаа һаад болохоор шиидхэбэринүүдтэй тэмсэхэдэнь нүлөө ехэтэй зэбсэг үгэхэ хэрэгтэй гэжэ үгэ хэлэгшэ онсолон зааба. Харьяата газар дээрэхи ажахын ба социально-соёлой али бүхы ажал ябуулга арадай депутадуудай Соведэй зүбшөөлөөр лэ бэелүүлэгдэхэ зэргэтэй.

Политическэ системые бодото дээрэнь хубилган шэнэдхэхэ гэшэ үнэхөөрөө харюусалгатай хэрэг гэжэ үгэ хэлэгшэ эсэстэнь хэлэбэ. Республика дотор политическэ орёо хүшэр эрхэ байдалда гэрэ үнгэрнэ. Экономическа ба социальна шиидхэгдээгүй асуудалнууд заримдаа нацинууд хоорондын шиидхэгдээгүй асуудалнууд болоно. Республикын аша туһа ССР Союзай аша туһатай таарaлдаха ёһотой гэжэ бидэ ойлгонобди. Союзые бэхижүүлхын тулада хэгдэһэн бүхы юумэн амяараар республикануудташье туһатай байха ха юм.

Республика дотор хуулиин проектнүүдые зүбшэн хэлсэхэ үедэ ондо ондоо һанамжанууд, үндэһэ баримтанууд хэлэгдэһэн байгаа гэжэ Таджигай ССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ депутат **Г. П. Паллаев** хэлэбэ. Гэбэшье политическэ реформо бэелүүлхэ талаар партиин хараа шугамые ажалшад эрид шууд дэмжэжэ байһанаа мэдүүлээ һэн. Ороной Верховно Соведэй Президиумдэ 8 мянга гаран дурадхалнууд эльгээгдэһэн байгаа. Шэнэ документнүүдые баталан абалга хадаа гүрэнэй хэрэгүүдтэ бодотоор нүлөөлхэ арга боломжо олгоһон, хубилган шэнэдхэлгын тодорхой алхам мүн гэжэ тэмдэглэгдээ һэн.

Шэнэ зургаанда — Конституционно хиналтын комитедтэ — республика бүхэнэй түлөөлэгшэдэй орохо байһаниинь шухала гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглэбэ. Энэнь тэдэнэй эрхэнүүдые сахиха арга лаб хангаха. Гэхэтэй хамта СССР-эй Верховно Соведтэ автономинуудай түлөөлэлгын нормые хубилгаха хэрэгтэй.

Зарим республикануудта тохёолдоһон байдал тушаа һанаагаа зобожо байһан тухайгаа тэрэ хэлэбэ. Нацинууд хоорондын харилсаануудта шиидхэгдээгүй, таарамжагүй асуудалнууд олон болоо. Тэзд түсгаар амяараа боложо таһарха замаар бэшэ, харин ССР Союзые бэхижүүлхэ замаар иимэ байдалһаа гараха, тиихэдээ союзна республикануудай эрхые үргэдхэхэ хэрэгтэй. Тиигээгүй һаа, совет арадуудай нэгэдэлые һуларуулхабди, өөһэдынь нютагуудаар тараажа, арадай ажахын комплексын ниитэ нэгэн байлгые буруу һүргэжэ болохобди.

Республиканууд хоорондо тогтонижоһон шэглэлые эбдэжэ шадаха гүбди? Энэ асуудалда депутат «үгы» гэжэ эрид харюусаад, үгэ буляалдаа болон арсалдаануудаа орхижо, социально-экономическа тодорхой зорилгонуудые шиидхэлгэдэ анхаралаа хандуулхые уряалаа.

Үнгэрһэн жэлнүүдэй таарамжагүй үзэгдэлнүүдые зайсуулхын ба уни удаан сагта ороноо урагшань жэгдэ һайнаар хүгжөөхын тула тон шухала удха шанартай асуудалнуудые зүбшэн хэлсэнэбди гэжэ СССР-эй юстициин министр депутат **Б. В. Кравцов** хэлэбэ. Гүрэнэй засагай зургаануудые бүридхэлгэ ба этигэмжэ түлөөлэлгэнүүд тухай дүримүүдтэ хабаатай СССР-эй Конституцида оруулагдаха хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүд тухай хэлэгдэнэ.

Гүрэнэй шэнэ байгууламжые хуулиин талаар үндэһэ һууритэй болгоходо, хубилган шэнэдхэлгын тэхэришэгүй байлгань хууляар лаб хангагдаха байна. Тэдэниие баталан абахада, союзна республикануудай эрхэнүүд хаһагдаха гэһэн һэжэглэлтэнүүд документнүүдые зүбшэн хэлсэхэ үедэ хэлэгдээ һэн гэжэ үгэ хэлэгшэ һануулба. Энэнь ямаршье үндэһэ баримтагүй гэжэ, проектнүүдые үргэнөөр зүбшэн хэлсэлгэ харуулаа. Энээндэ этигэхын тула Конституцида хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүдые оруулха тухай Хуулиин проектын 108-дахи ба 113-дахи статьяе абажа үзэхэ хэрэгтэй. Арадай депутадуудай съездын ба СССР-эй Верховно Соведэй этигэмжэ түлөөлэлгэнүүд тухай тэндэ хэлэгдэнэ. Бүхы заһабаринууд болон нэмэлтэнүүдые хаража үзэһэнэй һүүлээр эсэслэн нэйруулагдаһан хуулиин проектын эдэ статьянууд союзна республикануудта анхаралтайгаар, ехэ гамтайгаар хандаһан тухай гэршэлэн харуулна гэжэ юстициин министр тэмдэглэбэ.

Проектын зарим шухала статьянуудые хуулиин талаар наринаар шэнжэлээд, Эстониин мүнөөнэй уран зохёолшо Тээт Калласай хэлэһэн үгөөр тэрэ түгэсхэбэ:

— «Манай онсо шухаг гүрэнэй арад бүхэнэй ушар ёһо бүри һайнаар ойлгохо бүринь, манай гүрэнэй арадуудай холбоон хүсэтэй байха, нэгэн бүхэли гүрэндэ горитой ехэ хубитаяа оруулхал!».

Хуулиин проектнүүд хадаа олон үндэһэ яһатанай Эхэ оронноймнай адли тэгшэ эрхэтэй республикануудай аха дүүгэй холбоое бэхижүүлхэ, социалис хуули ёһото гүрэнэй гуримуудые бэхижүүлхэ һайн үндэһэ һуури мүн гэжэ КПСС-эй Московско обкомой нэгэдэхи секретарь **В. П. Месяц** тэмдэглэбэ. Документнүүдэй диилэнхи олонхинь Бүхэсоюзна XIX партийна конференциин заабаринуудта гүйсэд харюусана гэжэ Москва шадарай нютагуудта болоһон зүбшэн хэлсэлгэ харуулаа гэжэ тэрэ хэлэбэ.

Һунгуулиин бюллетеньнүүдтэ хэдэн кандидадуудай оруулагдаһан ушарта олонхиин дуугаар дэмжэгдэһэн депутат һунгагдаһан дээрэ тоологдохо гэжэ сесси дээрэ хэлэгдэһэн дурадхалые зүбшөөхэ арга Люберецкэ райондо шэнэ гуримаар һунгалтануудые үнгэргэлгын түрүүшын дүй дүршэл олгоно гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглэбэ.

Олондо мэдээжэ ба нюуса далдагүй оршон байдалда хуулиин проектнүүдые зүбшэн хэлсэхэдэ дутуу дуйдануудшье ушараа гэжэ депутат тоолоно. Үндэһэ баримтатай арсалтануудшье, һонирхолтой дурадхалнуудшье хэлэгдэһэн байгаа. Тобшолон хэлэбэл, арадай депутадуудай съездын ба СССР-эй Верховно Соведэй этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые бүри тодоор хизаарлаха, гансашье бүгэдэ арадай бэшэ, харин нютагуудай референдумүүдые үнгэргэхэ шухала гэжэ хэлэгдээ.

Прибалтикын республиканууд-та, илангаяа Эстонидо тохёолдоһон байдал тухай тогтоходоо, тэдэнэй эрид эрилтэнүүдые Москва шадарай ажалшад ехээр буруушаана гэжэ депутат мэдүүлээ. Имэрхүү ябуулганууд бэрхэшээлтэй байдал тохёолдуулна, олон үндэһэ яһатанай ниитэ нэгэн гүрэнэй хүгжэлтэдэ хохидол ушаруулна бшуу.

Ажахын тоосоондо ба өөһэдынгөө мүнгөөр өөһэдыгөө хангаха гуримда нютагуудай орохо асуудал тухай үгэ хэлэгшэ тогтоо. Энэ хэрэг бүгэдэ арадай ба нютагуудай аша туһые заабол таараалдуулха зэргэтэй гэжэ тэрэ онсолон зааба. Районуудые ба областьнуудые ажахы эрхилэлгын шэнэ гуримүүдтэ оруулха асуудалнууд тухай тэрэ хэлээ. Нютагай Соведүүдэй экономическа үндэһэ һууриие бэхижүүлхэ шухала гэжэ тэмдэглэгдэһэн байгаа.

СССР-эй Верховно Соведэй мүнөөнэй сесси политическэ талаһаа айхабтар ехэ удха шанартай асуудалнуудые харан үзэжэ байна гэжэ Грузиин Компартиин ЦК-гай нэгэдэхи секретарь депутат **Д. И. Патиашвили** үгэ соогоо тэмдэглэһэн байна. Манай обществын, совет гүрэн түрын, социализмын ерээдүйе тодорхойлхо харюусалгатай шиидхэбэринүүдые абаха болонобди.

Зонхилон захиралгын аргаар обществые хүтэлбэрилһэнһөө демократическа онол арганууд хэдэн дахин орёо байна гэжэ өөһэдынгөө дүй дүршэл дээрэ ойлгообди гэжэ үгэ хэлэгшэ онсолно. Гэбэшье ниитын оршон байдал элүүржүүлгын, хүнэй социальна талаһаа юумэндэ хайша хэрэгээр хандадаг байлгые дабалгын ори ганса зам демократизацилга болоно. Арадай һанал бодолоо дүүрэнээр хэлэхэдэ таарамжатай эрхэ байдалай орон соомнай бии болгоһон ушарһаа уламжалан, һанамжануудай тодорон нэгэдэһэн ябадал үзэгдөө гэшэ. Тиигэхэ бүринь обществын элүүр энхэ хүсэнүүд улам бата бэхеэр нэгэдэнэ гэжэ Грузиин Верховно Соведэй һая болоһон сесси батадхан харуулаа. Тэрээн дээрэ интернационализмын бодото хараа бодол илаһан байха юм.

Бидэнэр хамтадаа агуухэ гүрэн, нэгэ зорилгоор нэгэдүүлэгдэһэн нацинуудай болон арадуудай урдань үзэгдөөгүй хамтарал болонобди гэжэ саашадаа үгэ хэлэхэдээ тэрэ тэмдэглэбэ. Эдэ бүгэдэ республика бүхэнэй хүсэ шадалые улам арьбадхана. Тиигэбэшье албан хойрог түбэй тала баримталалга, албан хойрог аппарадай бүхы хүсэнүүдые усадхаагүй хадаа обществын шэнэ түхэл янзада хүрэжэ шадахагүйбди. Һанаанһаа абтаһан бэрхэшээлнүүдые дабалгада обществын хүсэ шадалай хии хооһоор гаргагдажа байха гээшэнь хайшаа болонобӣ?

Нацинууд хоорондын харилсаануудта хабаатай, илангаяа бэеэ даaһан байдалда хабаатай шиидхэбэринүүдые абахадаа, бодомжотой, болгоомжотой байха хэрэгтэй. Үгы һаа, хүнэй хэмһээ үлүүгээр бушхарһан һанаа бодолые зогсоохо гээшэ хүшэр байдаг ха юм.

Сессиин үзэмжэдэ табигдаһан хуулиин проектнүүд манай обществын политическэ байгууламжые нарижуулан һайжаруулгын нэгэдэхи шата болоно гэжэ үгынгөө түгэсхэлдэ Д. И. Патиашвили хэлэбэ.

Хуулинуудай проектнүүд городто болон областьдо үргэнөөр зүбшэн хэлсэгдэжэ, ленинградцуудай диилэнхи олонойнь дэмжэлгэдэ хүртэһэн байна гэжэ арадай депутадуудай Ленинградай областной Соведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшэ депутат **Н. И. Попов** мэдээсэбэ.

Социализмын бодото баялигуудай дахин һэргээгдэжэ байһаниие түс документнүүд гэршэлэн харуулна. Экономическа реформо бэелүүлгын, социальна зорилгонуудые шиидхэлгын, совет хүнүүдэй политическэ эдэбхи дээшэлүүлгын хуулита, найдамтай үндэһэ һууринь эдэ документнүүд болохо байна. Проектнүүдые зүбшэн хэлсэлгын үедэ оруулагдаһан зарим дурадхалнууд тухай үгэ хэлэгшэ хөөрэбэ. Жэшээлхэдэ һунгуулиин системын реформын, гүрэнэй засагай дээдын зургаануудые бүридхэлгэдэ ниитын эмхинүүдэй үүргын тон шухала байһаниие ленинградцууд онсо заагаа. Ниитын эмхинүүдэй зүгһөө кандидадуудые дэбжүүлхэ, тэдэнэй түлөө дуугаа үгэхэ тухай элдэб олон һанамжануудай байбашье, демократизациин үе сагта тэдэниие дэбжүүлхэ шухала байһанда һэжэг түрүүлнэгүй.

Прибалтикын республиканудһаа орожо байһан мэдээсэлнүүд мүнөөдэр бидэнэрэй һанааемнай зобооно гэжэ депутат хэлэбэ. Тэндэ боложо байһан арсалдаанууд үгэ буляасалдаанай оршом сооһоо гараагүй һаа, яаралтай хэрэгүүд болон бэелүүлэгдээгүй һаа, онсолходо, мүнөө хүсэндөө байһан СССР-эй Конституциин заабаринуудта харша документнүүдые Эстониин ССР-эй Верховно Соведэй баталан абаагүй һаань, эдэ арсалдаанууд мүнөө сагай эрилтэнүүдтэ харюусаха һэн. Эдэ бүхы ябадалнууд нацинууд хоорондын харилсаануудые бэхижүүлхэ хэрэгтэ алба хэнзгүй, һүүлэй һүүлдэ шэнэдхэн хубилгалгын хараа бодолдо ехэ һаад ушаруулна.

Мүнөө зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаһан документнүүдэй удха шанарые үндэрөөр сэгнэнгүй байхын аргагүй гэжэ Казахай ССР-эй Зүүн-Казахстанай областиин «Кальджирский» совхозой директор депутат **А. Жумаканов** зааба. Бүхэсоюзна партийна XIX конференциин шиидхэбэринүүдтэй зохилдуулан зохёогдоһон эдэ документнүүд социалис демократи саашадань хүгжөөхэ хэрэгтэ шэглүүлэгдэнэ хэй. Зүүн-Казахстанай областиин ажалшад Хуулинуудай проектнүүдые тон ехээр һонирхон үгтажа абахадаа, шэнэдхэн хубилгалгын үйлэ хэрэгүүдые улам гүнзэгырүүлхэ талаар партиин хараа шугамай залан шуудаар бэелүүлэгдэжэ байһанай, политическэ байгууламжын реформын зорилгонуудай дүүргэгдэжэ эхилһэнэй гэршэ болоно гэжэ ойлгоно. Эдэ документнүүдые зүбшэн хэлсэлгэ бодото нюуса нөөсэгүй оршон байдалда үнгэрөө. СССР-эй арадай депутадуудай съезд тухай, СССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшын тушаал бии болгохо, Конституционно хиналтын комитет эмхидхэхэ, Соведүүдэй Президиумүүдэй бии болгогдохо, һунгуулиин системые демократизацилха тухай проектнүүдэй хүсэнүүдынь областиин ажалшадай дэмжэлгэдэ хүртэһэн байна гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглээ. Хуулинуудай эдэ болон бусад заабаринуудые хараад байхада, политическэ һалбарида боложо байһан хубилалтануудай эрьешэгүй байһаниинь тодоор харагдана, Бүхэсоюзна партийна XIX конференциин резолюцинуудай бодото дээрээ бэелжэ байһанай тодорхой жэшээ болоно. СССР-эй Конституцида оруулагдаха хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүд тухай СССР-эй Хуулиин проект соо экономическа болон социальна хүгжэлтын түсэбүүдэй тэбигдаха үедэ һунгагшадай захяануудай үүргэ тухай асуудал тодорхойлон харуулха шухала гэжэ депутат дурадхаһан байна.

Эстониин ССР-эй Верховно Соведэй республикынгаа Конституцида хубилалтануудые оруулха тухай шиидхэбэри абаһаарнь һанаагаа зобожо байһанаа Казахстанай ажалшадай зүгһөө үгэ хэлэгшэ мэдүүлбэ. Мүнөө хүсэндөө байһан СССР-эй Конституциин заабаринуудта харша байна, СССР-эй хуулита, үндэһэлхы ёһо гуримуудые болон нэгэдэлыень һандаргаана, манай олонациональна гүрэнэй экономическа үндэһэ һууриде муу нүлөө үзүүлнэ гэжэ тоолоһо байһанаа тэрэ дуулгаа.

Мүнөө зүбшэн хэлсэгдэжэ байһан Хуулинуудые СССР-эй Верховно Соведэй баталан абахадань, социалис демократиин болон хуули ёһото гүрэнэй саашанхи хүгжэлтэдэ туһалха, манай ороной урагшаа дабшахадань нүлөөлхэ байна гэжэ КПСС-эй Башкириин обкомой нэгэдэхи секретарь депутат **Р. Х. Хабибуллин** зааһан байха юм.

Нацинууд хоорондын харилсаануудта үгэ хэлэгшэ онсо анхаралаа хандуулба. Байгша оной ноябриин 16-да Эстониин ССР-эй Верховно Соведэй баталан абаһан шиидхэбэринүүд Башкириин ажалшадай һанаае ехээр зобоогоо гэжэ тэрэ хэлээ. Совет гүрэнэй нэгэдүүлхы үндэһэ һууринь болохо союзна республика бүхэнэй талархал, һонирхолыень нэгэн болгожо бэхижүүлһэн үндэһэлхы удха шанартай СССР-эй Конституциин заабаринуудые хубилгаха ябадал хэгдэһэн байна. Манай хүсэ ехэтэй федерациие шадал багатай конфедераци болгохо хараа бодолтой олонациональна республикануудай нэгэшье түлөөлэгшэ эбсэхэгүй. СССР-эй Үндэһэн Хуулиин заабаринуудта харша алхамуудые хэншье хэхэ ёһогүй.

Мүнөөнэй түүхэтэ сагта партиин табиһан бүхы зорилгонуудые бодото дээрэнь бэелүүлхын тулада ороноойнгоо политическэ болон ниитын хүсэнүүдые тон дүүрэнээр нэгэдүүлхэ хэрэгтэй. Тиихэдээ бүхы үндэһэ яһатанай түлөөлэгшэдэй хүсэ шадалые нарин нягтаар элсүүлһэнэй болон нэгэдүүлһэнэй ашаар лэ шэнэдхэн хубилгалгын зорилгонуудые бэелүүлжэ болохо байна.

Эстониин ССР-эй Верховно Соведэй ээлжээтэ бэшэ сесси дээрэ баталагдан абтаһан хуулинууд хүсэндөө ороогүй гэһэн Указ баталхын түлөө СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй гэшүүн байһан би багахананаршье һэжэглэнгүйгөөр дуугаа үгэһэн байнаб. Юуб гэхэдэ, СССР-эй Конституцида харша байна ха юм. Гадна СССР-эй бүхы арадуудай болон Эстониин арадай аша туһада ехэ хохидол ушаруулха шиидхэбэри абтаһан байгаа.

Ороной элдэб нютагуудай социально-экономическа хүгжэлтын асуудалнуудые шиидхэхэдэ, бүхы нацинуудай болон үндэһэн яһатанай аша туһые улам дүүрэнээр хараада абахада туһалха олон асуудалнуудые депутат табиһан байха юм. Жэшээлхэдэ, түсэбһөө гадуур гаргагдаһан бүхы продукци албан зургаануудай бэшэ. харин нютагуудай аша туһада хэрэглэхэ дурадхал оруулаа.

Сессиин үзэмжэдэ табигдаһан Хуулинуудай проектнүүдые дэмжээд, СССР-эй арадай депутадуудай съездэдэ автономно округ бүхэниие хоёр депутат түлөөлдэг байг лэ гэһэн дурадхал Магаданска областиин арадай депутадуудай Чукотко окружной Соведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшэ депутат **Н. П. Отке** оруулба. Политическэ реформын саашанхи шатанууд дээрэ баталагдан абтаха хуулита актнууд соо дээдын арадай депутадуудай республикануудай Соведүүдэй болон союзна гүрэнэй зургаануудтай автономно округуудай харилсаан тухай асуудалые бүри тодоор харуулха шухала гэжэ тэрэ хэлэнэ. Эдэ бүгэдэһөө уламжалан, СССР-эй Юстициин министерство, РСФСР-эй Министрнүүдэй Совет энээндэ хабаатай министерствэнүүд болон албан зургаануудтай, нютагай Соведүүд болон эрдэмэй эмхинүүдтэй хамта хизаарнуудай, областьнуудай, автономно округуудай эрхэ түлөөлэлгэнүүдые улам тодоор амяарлажа, автономно округуудай хуулита статусай саашанхи хүгжэлтэтэй холбоотой асуудалнуудые улам гүнзэгыгөөр шэнжэлэн хараха байгаа гэжэ түс округой һунгагшад тоолоно. Тиихэдээ хамтадхалгын үйлэ хэрэгүүдэй улам шангадажа байһаниие, гадна экономикын, социально-соёлой хүгжэлтын болон хүтэлбэрилгын талаар автономно округуудай бэеэ даанги байдалые болон харюусалгые хараада абаха шухала.

Хизаарнууд болон областьнуудай экономическа, социальна хүгжэлтын табан жэлэй түсэбүүдые баталхадаа, автономно округуудай экономическа болон социальна хүгжэлтын гол шэглэлнүүд амяараа тодорхойло-додог байха ёһотой гэжэ үгэ хэлэгшэ бодомжолно. Тэрэл зуура автономно округуудай үйлэдбэрилгын хүсэнүүдэй хүгжэлтын болон хубаарилгын схемэ, социальна һалбариин хүгжэлтын түсэбүүдые зохёолгын болон баталан абалгын бүхы шатануудта арадай депутадуудай автономно округуудай Соведүүдэй гүйсэдкомуудай заабол хабаадалсаха байһаниие мүч лэ хараадаа абаха зэргэтэй.

Хэрбээ минии һунгуулиин округто барометр табяа һаа, тэрэ шуурганай боложо байһые харуулха һэн гэжэ Запорожиин титано-магниева комбинадай пешэншэн депутат **В. Д. Жиповский** хэлэһэн байна. СССР-эй Конституцида хубилалтануудые болон нэмэлтэнүүдые оруулха тухай хуулиин проект бүхы ажалшадай онсо һонирхол үүсхээ. Энэ зүбшэн хэлсэлгые урдань бултанда һаналаа нэгэн байдаг сагтаймнай жэшэхээр аал?

Оронойнгоо политическэ байгууламжые шадаал һаа түргэнөөр шэнэдхэн хубилгаха хэрэгтэй гэжэ депутат онсолон заагаа. Удаарлга болон дуунһашагүй зүбшэн хэлсэлгэнүүд хүндэ хойшолонтой байжа магад. Арад зоной политическэ эдэбхиин ургажа байһан ушарһаа уламжалан, депутадууд өөрынгөө ажалда ондоогоор хандаха зэргэтэй. Үгэ болон хэрэгэй нэгэдэл мүнөөдэр гол шухала юумэн болоод байна. Шиидхэбэринүүдэй абтаад, дүүргэгдэнгүй үлэдэг байһан тухай олон жэшээнүүдые үгэ хэлэгшэ дурдаһан байна. Элдэб эмхи зургаанууд гү, али тушаалтадта арадай һунгамалнуудай асуулта хэхэ эрхые шэнэ документ соо хараалха зуураа, тэдэ эмхи зургаануудай болон тушаалтадай хараалагдаһан болзор хазагайруулһанайнгаа гү, али депутадай эрхэдэ хайша хэрэгээр хандаһанайнгаа түлөө харюусалгатай байһаниинь тодорхойлхо шухала.

Эстониин ССР-эй Верховно Соведэй баталан абаһан хубилалтын манай олонациональна ороной нэгэн бүхэли байһан тухай үндэһэлхы ёһо гуримуудые эбдэжэ байһаниинь онсолон тэмдэглээд, шэнэдхэн хубилгалга һандаргаха бэшэ, харин байгуулха удхатай гэжэ зааһан байна. Хүн түрэлтэнэй агуухэ түйлалта болохо интернационализмые улам бүри бэхижүүлхэ уряатайгаар тэрэ оронойнгоо ажалшадта хандаба.

Хуулинуудай проектнүүдтэ хабаатай ороной профсоюзай эмхинүүдэй зүгһөө ороһон дурадхалнууд болон ажаглалтанууд тухай ВЦСПС-эй секретарь депутат **К. Турысов** хөөрэжэ үгэбэ. Саашанхи хубилалтануудай эрьешэгүй, зонхилон захиралгын онол аргануудые түргэнөөр зайсуулха, политическэ эдэбхигүй болон эрхэтэнэй уялгануудта хайхарамжагүйгөөр хандалгые сараха тухай гол бодолнууд нютагуудһаа ороһон дурадхалнууд соо тодоор мэдэрэгдэнэ гэжэ тэрэ онсолбо. Политическэ байгууламжын реформо бэелүүлһэнэй ашаар лэ эдэ асуудалнууд шиидхэгдэхэ байна. Сесси дээрэ зүбшэн хэлсэгдэжэ байһан хуулинуудай проектнүүд

ТАСС · АПН ХИЛЫН СААНАҺАА

СССР-эй ПОЛИТИКА ҺАЙШААНА

БОНН. КПСС-эй ЦК-гай Генеральна секретарь, СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ М. С. Горбачевой бэелүүлжэ байһан политикые ФРГ-гэй эрхэтэдэй 68 шахуу процентнь һайшаана. Федеративна Республикын ба Советскэ Союзай хоорондо бүри нягта харилсаа холбоо тогтоохын түлөө мүн лэ эды шэнээн гэхэ гү, али, тодорхойлбол, 63 процент хүнүүд тэмсэнэ. Билефельддэхи Эмнид гэжэ социологическа шэнжэлгэнүүдэй нэрэ хүндэтэй институдай үнгэргэһэн ФРГ-гэй правительствын хэблэлэй албан зургаанай даалгабаряар үнгэргэгдэһэн асуултын үрэ дүнгүүд иимэл байна.

Ноябриин түрүүшын хахадта үнгэргэгдэһэн асуултада оронойнгоо бүхы хүн зониие түлөөлһэн ФРГ-гэй 916 эрхэтэд хабаадаһан байгаа. Тиихэдээ иимэ баримтануудые мэдээсэбэ гэжэ правительствын түсхай түлөөлэгшэ Ф. Ост эндэ мэдүүлбэ.

ФРГ-гэй канцлер Г. Колиин һаяхан албанай хэрэгээр Советскэ Союзда ошолго ехэ удха шанартай байна гэжэ асуултада хабаадуулагдаһан хүнүүдэй дүрбэнэй гурба шахуу хубинь тоолоно. ФРГ-гэй болон СССР-эй хоорондохи харилсаанууд һайжарха гээд этигэн найдажа байһанаа хүнүүдэй 67 процентнь мэдүүлбэ.

ХЭЛСЭЭНДЭ ГАР ТАБИГДАА

ВЕНЭ. Совет-австриин замбуулинай хамтын ниидэлгэ үнгэргэхэ тухай хэлсээндэ эндэ гар табигдаба. Энэнь дэгдэн хөөрэлгын эрхэ байдалда эрдэм ухаанай бүлэг туршалгануудые үнгэргэхэ зорилготойгоор Австриин эрхэтэниие бэлдэхые хараалһан хэлсээн болоно. Байгша оной октябрь һарада СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ Н. И. Рыжков болон Австриин Федеральна канцлер Ф. Враницкий гэгшэдэй гараа табиһан совет-австриин замбуулинай хамтын ниидэлгэ үнгэргэхэ тухай хоёр талын хэлсээе тэрэ хүгжөөһэн байгаа.

ТАСС-ай ФОТОВЫСТАВКЭ

ЛОНДОН. Ородой православна церковиин ажабайдал, ажал ябуулга тухай, һүүлэй жэлнүүдтэ гүрэнэй ба церковиин хоорондо тогтоогдоһон харилсаанууд тухай, совет обществые хубилган шэнэдхэлгын бүхы һалбаринуудта, дэлхэй дээрэ амгалан байдал хангахын түлөө тэмсэлдэ һүзэгтэй хүнүүдэй эдэбхитэйгээр хабаадаха байһан тухай хөөрэһэн ТАСС-ай фотовыставкэ Лондоной түбтэ нээгдэбэ. Советскэ Союзай эртэ урдын түүхын-архитектурна хүшөөнүүдые зураглаһан фото-зурагуудые британиинхид хараха, ородой церковиин искусствын элитэ ехэ зохёолнуудай — бурхадай гоё һайхан угалза һиилүүрнүүдэй буулгабаринуудтай танилсаха байна. Эдэ бүгэдэ дэлхэйн соёлой алтан жасада орохо ёһоорол оно.

Ородой гүрэндэ хэрээһэ зүүлгэлгын шажанай нэбтэрүүлэн дэлгэрүүлэгдэһээр 1000 жэлэй ойдо зорюулагдажа, энэ выставкэ эмхидхэгдэһэн байгаа. Великобританиин шажанай элитэ ехэ ажал ябуулагшад, соёлой олониитын түлөөлэгшэд выставкэ нээлгэдэ зорюулагдаһан концерт хараһан байгаа.

Кино, театрнуудта

ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА
балет КРАСАВИЦА АНГАРА — в 19-30.

БУРЯТСКИЙ ТЕАТР ДРАМЫ ИМЕНИ ХОЦА НАМСАРАЕВА
Д. Эрдынеев. БАЛЬЖИН ХАТАН — в 19-30. В главных ролях — засл. артистка РСФСР Л. Егорова, народные артисты Бурятской АССР М. Елбонов, Н. Токуренова, засл. артист Бурятской АССР Д. Сультимов.

«ДРУЖБА»
РОНЯ — ДОЧЬ РАЗБОЙНИКА — в 10, МЕНЯ ЗОВУТ АРЛЕКИНО (2 серии) — в 12, 15, 18-10, 20-40.

«ПРОГРЕСС»
Красный зал — МЕНЯ ЗОВУТ АРЛЕКИНО (2 серии) — в 9, 11-30, 14, 16-30, 19, 21-30. Зеленый зал — БОЛЬШОЕ ПРИКЛЮЧЕНИЕ ЗОРРО — в 9-40, 11-30, 13-20, 15-10, 17, 19, 21.

«ЭРДЭМ»
ВОЛЯ ВСЕЛЕННОЙ — в 9-40, 11-10, 12-40, 14-20, ЗАКЛЯТИЕ ДОЛИНЫ ЗМЕЙ — в 16, 18-30, 21.

«РОДИНА»
ЯБЛОКИ МОЕГО ДЕТСТВА — в 10, 16, ДОРОГАЯ ЕЛЕНА СЕРГЕЕВНА — в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

ВИДЕОЗАЛ [Дворец бракосочетаний]
«ХАУ ДУ Ю ДУ», ДОРОГОЕ УДОВОЛЬСТВИЕ — в 10, 12, 14, 16.

«ОКТЯБРЬ»
ЕГОРКА — в 9-40, 14, МЕНЯ ЗОВУТ АРЛЕКИНО — в 11-20, 15-30, 18, 20-30.

ВИДЕОТЕКА [ул. Иванова, 19]
КОЛЬЦА АЛЬМАНЗОРА — в 15-20, ПОСЛЕДНЯЯ НОЧЬ ШАХЕРЕЗАДЫ — в 16-35, МАЛЕНЬКАЯ ВЕРА (2 серии) — в 18-20.

«АРШАН»
КАЖДЫЙ ОХОТНИК ЖЕЛАЕТ ЗНАТЬ — в 15, 17, СЕРАЯ МЫШЬ — в 19, 20-30.

«ВОСТОК»
ДАЙТЕ НАМ МУЖЧИН — в 15-30, РАЗВЕДЧИКИ — в 17, 19, 21.

«БАЙКАЛ»
КОРОЛЬ И ПТИЦА — в 15-30,

Сэнхир экран

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

Москва. 7.30—«120 минута». 9.35 — Мультфильмнүүд. 10.05 —«Будни и праздники Серафимы Глюкиной»—уран һайханай фильм. 2-дохи сери. 11.20 —Шэнэ һонин. 11.30—Баримтата фильм. 16.30—Шэнэ һонин. 16.45—Белоруссиин телевидениин программа. 17.50—Баримтата фильм. 18.00 —«Спорт ба хүн». Ю. Морозов. Улаан-Үдэ. 18.45—Киногоор аяншалгын альманах. 19.05 — Байгал. Москва. 19.30—«Мүнөөдэр—түби дэлхэй дээрэ». 19.50 — Медигүүд-интернационалистнууд тухай. 20.35—Литературно-уран һайханай видеоканал. 22.00—Время. 22.50—Литературно-уран һайханай видеоканалай үргэлжэлэл.

ХОЁРДОХИ ПРОГРАММА

Москва. 9.00—Үглөөнэй гимнастика. 9.15—«Манай саад». 9.45, 10.35—Байгаали шэнжэлгэ. 2-дохи класс. 10.05, 12.05—Испан хэлэн. 10.55—Эрдэм дэлгэрүүлгын фильм. 11.05 — СПТУ-гай һурагшад ... биологи. 11.35, ... кэ. 7-дохи класс ... ляки»—3 серитэй ... най фильм. 2-дохи ... —«Государственн... баримтата филь... тын хүгжэм. 15... нин. 15.25—«Повод... ханай фильм. ... Улаан-Үдэ. 17.30... бирь» киножурна... циально-экономи... эрхэ байдалда ... ри хүгжөөхэ ту... 18.45—С. Рахман... Улаан-Үдэ. 19... нууд. 19.40—«Не... седора»—фильм-... —Байгал (буряад... Уласхоорондын ... ряадаар). Москва... галан нойрсоги... 21.15—СССР-эй ... Д. Дашиев дуул... Үдэһөө дамжуула... —Время. 22.50—... серитэй уран һай... 3-дахи сери. 24.0... церт. 00.50—...

Редак...
Р. Б. ГАР...

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД: индекс 670000

УЛАН-УДЭ, ул. КАЛАНДАРИШВИЛИ, 23, редактор—2-50-96, приемная—2-54-54, зам. редактора—2-68-08, зам. редактора — 2-62-62, отв. секретарь—2-50-52, секретариат—2-66-76; отделы: партийной жизни—2-60-91, пропаганды—2-56-23, промышленности и строительства—2-61-35, сельского хозяйства—2-64-36, 2-63-86, советского строительства и быта—2-69-58, культуры и школ—2-60-21, 2-57-63, информации—2-34-05, переводов—2-54-93, писем и селькоров—2-67-81, корректорская—2-33-61, выпускающие—2-35-95, собственные корреспонденты: п. Баргузин—91-1-44, п. Кырен—91-7-18, Северобайкальск—35-73, п. Хоринск — 55-6-99.

Республиканская типография Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03658. Заказ № 276. Индекс 04610.